Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың нинтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 75 (15295) ◆ 1994 чылдың май 7, суббота ◆ Солунга ат салган шагы 21.15 ◆ Садар өртээ 60 рубль.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНГА БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Тураскаалдың сактыышкыны үеге чагыртпас. Хөй чүүлдер өскерилген, чаартынган, а Тиилелге хүнүнүң чырыткылыг байырлалы биске өөрүшкүнүң болгаш ханы кажыдалдын, аар чидириглерниң хары угда сактыышкыны болуп арткан.

Ол дээрге дайын чылдарының бүгү аар-бергелеринге таваржып, Төрээн чурттуң хосталгазы дээш хөй миллион кижилерин оскунган Россияның болгаш ам дүшкен ССРЭ-ниң составынга турган күрүнелерниң улустарының ниити байырлалы-дыр. Оларның маадырлыг чоруу өндүр-бедик улуг, алдарлыг болгаш өлүм чок!

Тыва эки турачылар фронтуларга эрес-маадырлыы-биле тулушканнар. Тиилелгени тылга база шыдамыккайы-биле белеткеп турган. Хоочуннар силерге ханызы-биле өөрүп четтирдивис, черге чедир мөгейдивис!

Бистиң чуртувуста амгы реформалар чоннуң, ыланғыя улуг назылыг кижилерниң амыдырал деннелинге аар уржуктарлыг болуп турар. Дайынның болгаш күш-ажыл хоочуннарын социал талазы-биле камгалаарының, деткииринiң хемчеглерин Тыва Республиканың Дээди Хуралы, Президентизи болгаш Чазаа ап турар. Шилчиишкиннiг үе-чаданың бергелери оларны ядыы-түренги болгаш берге байдалдарга таварыштырбазын дээш, күрүне моон соңгаар-даа болдунар бүгү-ле чүүлдерни кылыр.

Тиилелгениң хүнү-биле! Силерге кадыкшылды, амыдыралчы күш-шыдалды, тайбыңны болгаш чаагай чорукту күзедивис!

Тыва Республиканың Дээди Хуралы
Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

ПРОТОКОЛГА АТ САЛГАН

Эрткен четвергте Тыва Республиканың Чазаанга ТР-ниң база РФ-тиң федералдыг эрге-чагырга органнарының делегацияларының болгаш Моолдун делегациязының ужуражыышкыны эгелээн. Аңаа россия-моол күрүне кызыгаарының тыва участогун быжыглаарының талазы-биле хемчеглерни чугаалашкан.

Ужуражыышкынны ТР-ниң Президентизи, РФ-тин Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң депутады Ш. Д. Ооржак эрттирген. ТР-ни ооң шугуму-биле чугаалажыышкыннарга Президентиден аңгыда ТР-ниң ДХ-ниң Даргазы К. А. Бичелдей, ТР-ниң Чазааның кежигүннери, ИХЯ-ның, эрге-хоойлу органнарының удуртукчулары төлээлээн. Россияның федералдыг эрге-чагырга органнарындан РФ-тиң Кызыгаар шериглериниң Көл командылалының эргелел начальнигинiң оралакчызы генерал-майор В. В. Рожков, Забайкальениң кызыгаар округунуң командылакчызы генерал-лейтенант А. М. Еремин, Тыванның кызыгаар отрядының командылалы киришкен.

Моол таланы Убса-Нур аймактың чагырга баштыны Д. Намсрай, Завхан аймактың чагырга баштынының бирги оралакчызы Д. Батмонх, Моол Республиканың Кызыгаар шериглериниң начальниги Д. Даш, МР-ниң ДХЯ-зының харыысалгалыг ажылдакчылары, ТР-биле кызыгаарлашкак аймактарның эрге-хоойлу албаннарының удуртукчулары киришкен.

Хүн чурумунуң айтырыының талазы-биле санал-онал солчулгазының үезинде россия-моол кызыгаарының тыва участогунуң камгалалын быжыглаар талазы-биле саналдарны чугаалап, тодаргай, ынчалзажок чидиг, мал оорлаары, кожа күрүнелерниң хамаатыларының кызыгаар кежериниң чурумун хажыдары ышкаш айтырыларны боттарының канчаар көрүп турарын солушкан.

Күрүнелер аразының дыка хөй актылары, чүүн-даа мурнунда ССРЭ биле МАР-ның аразында 1986 чылдын дугуржулгазы чаа политиктиг база экономиктиг байдалды база криминал байдалды барымдаалавайн турар болгаш дыка хөй пунктулары-биле эргижирээн. Ниити бодал-биле алырга, кызыгаарны камгалаар талазы-биле оперативтиг база шериг хөделиишкиннери-биле кады Тыва Республика биле ооң кызыгаарлашкаа аймактарның, гуманитарлыг база экономиктиг харылзааларын кызыгаар чоогунда тыва болгаш моол чурттакчылыг черлериниң хөй-ниитизиниң ужуражыышкыннарын бүгү талалыг идепкейжидери эргежок чугула, кызыгаар чоогунуң садыглажыышкынын ажыглап киирер.

Ол болгаш өске-даа саналдар пятницада ат салдынган Протоколдуң үндезини болган. Ол документ россия-моол кызыгаарының тыва участогунга талаларның кады ажылдажылгазының механизмин тодарадыр, ону РФ-тиң болгаш МР-ниң чазактарынга дамчыдар, ынчангаш хоойлу саналдап киирер инициативаның эргезин ёзугаар боттарының чурттарының парламентилеринге киирер.

Протоколга ат салганы — ол дээрге Тыва Республиканың Чазаанын россия-моол кызыгаарның тыва участогунга чурумну тургузар талазы-биле доктаамал ажылының ээлчеглиг үе-чадазы.

«Ак-Туруг» совхозтан медээлер

КЫРГЫЛДА ДООЗУЛГАН

Совхозта өшкү кыргылдазы доозулган. Ажыл-агыйның складында бо хүнге чедир бир тонна дүк кирген. Оон аңгыда кыргаан дүгүн ам-даа дужаап четтикпээн, ону боттарында тудуп чыдар кадарчылар база бар. Совхоз бо чылын бир баш өшкүге онааштыр кайы хире дүк кыргып алганыл? Специалистернiң санап үндүргени-биле алырга, ол 900 грамм-биле санаттынып турар. Совхозтуң ниити ол көргүзүүн ажып турар малчыннар база бар. Чижээ, Начын Натпиттiң коданында 200 баш серге бар, малчын оон бир баштан 1 килограмм 600 грамм дүк кыргып алган. Хоочун малчын Опуйлаа Седии төрүүр өшкүлүг, бир башка онааштыр оон кыргып алган дүгү 1 килограмм 200 грамм. А аныяк малчын Олег Маадырның ол талазы-биле көргүзүү — 1 кг 100 грамм болган. Бир өшкүден 2 кг чедир дүк кыргып ап турарлар база бар.

* * *

ДЭЭРБЕЛИГ

Совхозтуң төп шаңында дээрбе тургузуп эгелээн. Аргадуржулгалыг механизаторлар Смирнов Бегзи, Кызыл-оол Дамбуу, каннакчы Маадыр-оол Сиирин олар бо хүннерде дээрбенiң дажын эптей салып, кылып турарлар. Оок-биле кады Шолбан Тумат удурткан кезек тудугжулар оон турар черинiн дээвиирин кылып, шалалаар ажылды адакталдырып турар.

Совхозтуң дээрбези бо май айда ажыглалга кирер.

БИСТИҢ КОРР.
Чаа-Хөл кожуун.

◆ *Депутат-биле интервью* ◆

БЕРГЕЛЕРГЕ ТОРУЛБАЗЫН КҮЗЕДИМ

Күрүне Думазында бистиң депутадывыс К. Д. Аракчаа бо ай эгезинде Тывада чедип келген. Парламентиге ажылдай берген соонда ооңбиле таптыг чугаалажыр арга чок болганывыстан, депутаттан интервью алыр эптиг үе тургустунарга-ла, ооңбиле чугаалашкан бис. Күрдуманың ажылының база Москвада эрге-чагырганың дугайында массалыг информация чепсектеринден каксы дыңнаардан башка, чогум ында байдалдарны орта билир эвес бис. Ынчангаш депутаттаары деп чүл дээрзин кежинге көрүп эгелээн кижиниң боду-биле чугаалажыры сонуурганчыг магат.

К. Аракчаа депутаттаандан бээр 4 ай ажа берген. Ол аразында Кара-кыс Донгаковна ие-чаштарга пособие бээриниң дугайында февраль айда чугаалашкан. Бо үеде акша-төгерик-биле холбашкан айтырыгны шиитпирлээриниң бергезин чугаалааш-даа канчаар. К. Аракчаа Чазак даргаларынга, санхөө башкарып турар даргаларга катап-катап кирип, чагаа-дилээн тутсуп берип, кылып болур-ла хемчеглерни дөгерезин ап келген. Ынчалза-даа айтырыг шимчеш дивээн. Даргаларның чаңгыс сылдаа: «бюджет бергедээн, будүүлгелер туруп алган, акша чок» дээр мындыг. Кара-кыс Донгаковна бээр кээр мурнунда Күрдумага сессияга кээп чораан В. С. Черномырдиннiң холунга дилээн тутсуп берген.

Күрдумада депутаттарның ам бир көдүрүп турар айтырыы — студентилернiң болгаш сургуулдарның стипендиязын амыдыраарының эң кудуку хемчээлдиг акшазынга деннээриниң дугайында. Черле харын, Россия парламентизинiн хоойлу-дүрүм талазы-биле кылып турар ажылдарынга бистiн депутадывыс К. Аракчаа идепкейлиг киржип турар. Ол аныяктар, өг-бүле, экология айтырыгларын харылап турар комитеттер-биле сырыы харылзаалыг. Оларны таварыштыр «Россияның уруглары» деп улуг программа ажылдап кылдынган. Ооң бир кезээ кылдыр «Соңгу чүктүң уруглары» деп программа база бар. Россияның бюджединден акшаландырар ол кончуг эки программада Тыванның чалыы салгалы бо 1994 чылда кирбээни дендии харааданчыг. Ам канчаар, оода 1995 чылдан эгелеп, ол программаның бир кезээ кылдыр Тыванның уругларының сайзыралын киирери тоң чугула. Ол айтырыгны Кара-кыс Донгаковна шиитпирлээр сорулгалыг.

Кара-кыс Аракчаа эртемден кижи болганда, парламент ажылындан аңгыда, бодунуң чингине ажыл-хөрээн база утпайн турар. Ол эртеминиң аайы-биле 1992 чылда «Бойдус болгаш сайзырал» деп делегей чергелиг семинарның киржикчизи апарган. Эрткен чылын ол семинарга киржип, Таиландыга четкеш келген. А бо чылын ук семинар ажылын Африка диптин Зимбабвеге уламчылаан. Март айда Кара-кыс Донгаковна Африка чедип, «Бойдус болгаш сайзырал» деп бүгүделегей семинарынга киржип чораан. Ол аңаа Тыванын аржааннарының дугайында дыңнадыгны кылып, видеофильм көргүскен. Дараазында чылдарда бүгүделегей семинарынга киржилге кылдыр төлевилел бижип чорударын планнап турар.

Ам Күрүне Думазының депутады К. Д. Аракчаа-биле интервьюну номчукчуларга саналдадывыс.

— Кара-кыс Донгаковна, эрги Дээди Совет-биле амгы Федералдыг Хуралды деннеи көөр болза, оларның эрге-байдал талазы-биле ылгалы кандыгыл?

— Россия Федерациязының чаа Конституциязында Федералдыг Хуралдың эргелери болгаш аргалары кызыы көрдүнген. Эрги Дээди Совет бажың-балгат, транспорт, өске-даа эткөренги талазы-биле өнчү эдилекчизи болуп турган болза, ам бистiн ындыг эргевис чок, чүүн-даа Чазактан көлезилеп ап турар хевирлиг болуп турар бис.

— Ындыг байдалдар РФ-те күүсекчи эрге-чагырганың тергиделиниң дугайында чугаалаар үндезинни берип турар ышкажыл?

— Күүсекчи эрге-чагырганың эргелери четчириби-биле бар. Ол хоойлужудулга органының хүлээп ап турар шиитпирлеринге улуг салдарын чедирип турары чажыт эвес. Дорту-биле чугаалаарга, дыка хөй айтырыгларның шиитпирлээшкинiн Президент болгаш Чазак структураларында берген.

— Депутаттарның чурттаар оран-сава-биле болгаш ажылдаар байдалдар-биле хандырылгазының дугайында чугаалап көрүүдерем?

— Ол дээрге «аарыг» болган айтырыг-дыр. Мооң мурнунда СЭВ-тиң 29 каът бажыңындан депутаттарга ажылдаар чер кылдыр чүгле 6-7 каът берип каан турду, артканнарын коммерция структураларынга берип каан. Ам харын Экономика яамызының бажыныңче кежүп тур бис. Мен мынчага чедир ажылдаар стол безин чок болуп келдим. А чурттаар чер талазы-биле, хөй кезиивис Москваның аалчылар бажыннарында бис. Мен «Мир» гостиницада чурттап тур мен.

Шалың талазы-биле хомудал чок деп болур, бир айда 500 мүң хире рубльди ап тур бис.

— Федералдыг Хуралдың ийи палатазының харылзаалары кандыгыл?

— Комитеттер аайы-биле харылзажып ажылдап тур бис. Бодум хуумда националдар херектериниң талазы-биле комитетте (Федерация Чөвүлелинде) Евдокия Алексеевна Гаер-биле таныжып алгаш, кады ажылдажылганы чорудуп тур мен. Ийи палатаның каттышкан парламент дыңнаашкыннарын болганчок чорудуп турар.

— Президент-биле харылзааларга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Ол харылзааларны ботбодунга оваарынган байдалдыг деп санап болур.

— Ам Күрдуманың фракцияларының дугайында чугаалап көрүүдерем, Кара-кыс Донгаковна?

— Сес фракция болгаш ийи депутат бөлүк бар. Фракциялар кылдыр партия даңзыларын езугаар ниити-россия округтарындан депутаттар каттышкан, а депутат бөлүктерде — чаңгыс мандаттыг округтардан депутаттар кирген. Мен бодум «Чаа девискээр политиказы» деп бөлүкте мен. Бистiң ажыл-чорудулгавыс РФ-тиң регионнарынга хөй эргехүлээлгелерни бээринче угланган. Байдал черле ындыг болур ужурлуг-даа чүведир ийин. Ынчалза-даа үстүнден адаанче дамчыырының быралары хевээр арткан боор-дур.

— Күрүне Думазының депутаттарының ажыл-чорудулгазын массалыг информация чепсектеринге чырыдып турарын кандыг деп бодаар силер?

— Ол талазы-биле эң-не эгезинде санчок багай турду. Шын эвес, мегелеп-даа каан болур. Ам бодаарымга, бичии чугээртеп-даа турар хевирлиг. Ынчалза-даа бистiн ажыл-чорудулгавысты четче чырытпайн турар. Бо эрткен үелер дургузунда парламент чүгле боду дээш, бодунга хөй чиигелдеер тургузуп алыр дээш ажылдаан дижип-даа турар. Херек кырында ындыг чүве кайда боор. Ам хоойлужудулга органнарының ажыл-чорудулгазын чырыдарының дугайында хоойлу төлевилелин белеткеп каан, ону удавас хүлээп алыр боор бис.

— Бо сөөлгү хүлээп алдынган хөй-ниити чөпшээрежилгезиниң дугайында Керээге хамаарыштыр хөй чугаалар чоруп турар болгай. Аңаа силерниң хамаарылганар кандыгыл?

— Ооң баштайгы вариантылары дыка четпес болуп турган. Сөөлүнде апрель 26-да эккелген сөзүглели мүн-не чүгээр, бистiң саналдарывысты база киргилээн болду. Ам ол хүлээп аллынган-дыр, ол Керээге ажылдаар болза эки-ле ыйнаан. Ынчалза-даа ооң сөзүглели колдуунда кыйгы хевирлиг артып калган деп бодаар мен.

Политика талазы-биле буруудаттырганнарга келдерел берипкен дээш Думаны чемелеп пат болуп турар болгай. Силер ол талазы-биле канчаар бадылаан силер?

— Баштай-ла ол келдерел дугайында Ельциннiң Чарлыы үнген, январь айда. Конституция ёзугаар ындыг шиитпирни чүгле Күрдума хүлээп ап болур ужурлуг, ынчангаш ол Чарлык эртпээн. Сөөлүнде Думага бо талазы-биле чугаа болу бээрге, чүгле политиктиг эвес, а ажыл-агый, сан-хөө үүлгедиглериниң талазы-биле келдерелди катай көргүзер дээн. Ынчангаш биске ол документилерни пакеди-биле берген, бадылаар болза база пакеди-биле бадылаар апарган. Мен база ол 4 документини пакеди-биле бадылаан мен.

— Күрүне Думазының 35 харлыг аныяк депутады Андрей Айздердзис боолаттырып кааны дендии коргунчуг болгаш харааданчыг. Бо үеде депутаттаары безин айыылдыг апарган хире. Ону политиктиг өлүрүүшкүн деп санап болур бе?

— Бис ооң-биле мырыңай кожа олурар, артында-ла бистiң бөлүктүң оглу-дур. Адының бергези кончуг болурга бис ону анаа-ла Андрей деп адаар турдувус. Хамааты чөпшээрежилге дугайында Керээ талазы-биле бистiн депутат бөлүүвүс апрель 26-да хүндүс чыглып хураллаан. Аңаа ук Керээге Андрей эң-не удур болуп турган. Андрейни кара сагыш-биле өжегерээн адып өлүргени, ооң туружу-биле холбашкан чадавас.

— Россияда ниити байдал дугайында бичии чугаалажып көөр бис бе?

— Байдал берге, ол дугайында кысказы-биле чугаалажыры болдунмас-тыр. Ынчангаш дараазында бир чүгле ол темага чугаалажыылыңар аа. Бо берге үеде, байдал моон-даа дорайтаары чажыт эвес, Тыванның чонунга бергелерни ниити күш-биле, шыдамык ажып эртип, хол салдынмайн, улуг күжениишкиннiг амыдырап чурттаарын, аас-кежикти күзээр-дир мен.

Надежда ЭРГЕП
чугаалашкан.

КОЛЛЕГИЯ ХУРАЛЫНГА

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы, республиканың экономика сайыды В. Б. Салчактың даргалаашкыны-биле Экономика яамызының коллегиязының хуралы болуп эрткен. Ол хуралга республиканың экономика албанының удуртукчулары, кожууннар чагыргаларының даргаларының экономика талазы-биле оралакчылары болгаш оон-даа өске чалатканнар киришкен.

Реформаларны боттандырып турар үеде Тыва Республиканың экономиказының байдалынын дугайында айтырыгны чугаалашкан хөй кижи киржикчилиг хуралга болган илеткелге, саналдарга үндезилээш, республиканың Экономика яамызының сорулгаларының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан. Сайыттың бирги оралакчызы А. Д. Бегзи ол талазы-биле илеткелди аңаа кылган болгаш Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржактың хөй кижи киржикчилиг хуралга кылган илеткелинде айыттынган четпестерни эдер талазы-биле яамының талазындан кылдынып турар ажылларга доктааган.

Тудуглар туруп алган, ооң материалдарын кылып будүүрүлгелер колдуунда-ла ажылын соксаткан турганын, өртектерниң өскенинден электри энергиязын, хөмүр-дашты ажыглаарының эвээжээнин, автопарктың ажылының кошкаанын, ол бүгүнүң түннелинде республиканың улус ажылагыйының амдыызында карылгалыг ажылдап турарынга болгаш өске-даа четпестерге ол доктаап, республиканың Экономика яамызы экономиктиг реформаларны боттандырып чорударынга кол рольду ойнаар ужурлуг турбуже, ол сорулганың амдыызында чедип алдынмайн турарын демдеглээн. Ынчалзажок яамының талазындан эде организастаашкынны боттандырып, чамдык чаа килдистерни тургускан.

Республиканың саң-хөө байдалы бергедээшкинде-даа болза, оон уштунуп үнериниң аргалары бар дээрзин А. Д. Бегзи чугаалап, Сибирь Дугуржулгазы-биле болгаш кожаларывыс регионнар-биле доктаамал харылзаалыг ажылдаар ужурлуг бис дээрзин дыңнаткан.

Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазының оралакчызы Т. С. Оюн, республиканың сайгарлыкчылар эвилелиниң даргазы М. К. Доржукай, Тыванның Каайлы начальниги И. М. Сувандии, ТР-ниң Инвестициялар болгаш сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы деткиир талазы-биле комитединiң даргазы В. И. Кан-оол, республиканың Үндүрүг инспекциязының килдис эргелекчизи Л. Я. Матвеева болгаш оон-даа өскелер яамының коллегия хуралынга санал берип, чүве чугаалааннар.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

«Шын» солуннуң шанналы дээш Тиилелгенiн 49 чыл оюнга тураскааткан чаңчыл болган тыва хүреш маргылдаазы Кызылга май 9-та эртер. Аңаа республиканың кожууннарының болгаш найысылалдың эң шилиндек 64 мөгелери киржир.

Шаңналдары;
шүүлген мөгеге — 200 мүң рубль,
үжүүр дээш — 150 мүң рубль,
үшкү-дөрткү черлер дээш — 100-100 мүң рубль,
бешки-сески черлер дээш — 50-50 мүң рубль.

Хүреш республиканың национал парыгында «Хүреш» стадионга хүндүс 12 шакта эгелээр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ 1994 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ КВАРТАЛЫНДА СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ БАЙДАЛЫ

Тыва Республиканың 1994 чылдың бирги кварталында социал-экономиктиг байдалы дараазында кол-кол көргүзүглер-биле көргүстүнер:

	(миллиард рубль) 1	2
Үлетпүр продукциязы	15,6	74,1
Чоннуң хереглел бараанларының будүрүлгези	6,1	71,2
Акшаландырыышкынның бүгү үнер дөстериниң күсели-биле капитал салыышкыннар	7,4	49,9
Чурттала бажыңнарын ажыглалга киргени, ниити шөлү мүн дөрбелчин метр	5,9	2,1 катап
Автомобиль транспорту-биле чүүк сөөртүлгези, мүн тонна	634	65,7
Албан хуузу-биле бүрүткеттинген будүрүлгелерниң үүрмектеп саарар бараан саарылгазы	20,8	58,1
Өртектиг ачы-дуза	3,5	46,4
Айда ортумак ажыл төлевири мүн рубль	128,7	8,2 катап

Хереглел өртектериниң ниитилештирген индекизи (1994 чылдың мартта 1993 чылдың декабрьга деңнээрге) х 154,2

1. — 1994 чылдың январь-март (херек кырында өртектер-биле).

2. — 1994 чылдың январь-март 1993 чылдың январь-март-биле деңнештирген хуузу (чүүлдештирген өртектер-биле).

Үлетпүр будүрүлгезиниң кудулаашкыны тудуг материалдарының үлетпүрүнде (63 хуу), ыяш болгаш ыяш ажылдап кылыр адырларда (47 хуу) дыка шапкын бооп турар.

Республиканың будүрүлгелери аъш-чем барааннарын 4,7 миллиард рубльге, аъш-чем эвес барааннарны 1,4 миллиард рубльге будүрген. Ол дээрге 1993 чылдың январь-мартта оларны будүргениниң 71 хуузу бооп турар. Эрткен чылдыынга бодаарга трикотаж кылыгларын, даараан кылыгларның чамдык хевирлерин, эзиртпес суксуннарны будүрери көвүдээн.

Көдээ ажыл-агыйда эрткен чылдың чогуур үезинге бодаарга, мал база куш эъди, сүт будүрери база садары кудулаан. Мыйыстыг бода малдың, хой, өшкүнүң баш саны 5-тен 11 хуу чедир кызырылган. Бызаа, хураган, анай, хаван оглу алыры кудулаан.

Апрель 1-де байдал-биле республикада 2235 тараачын (арат) ажыл-агыйлар бар, эрткен чылдың ол-ла үезинде турганындан 132 ажыл-агый хөй.

Республиканың улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннарның хемчээли эрткен чылдыы-биле деңнээрге 2 катап кызырылган. Ниити хемчээлде төпчүткен капитал салыышкыннары 76 хуу болган, 20 хуузу күрүненiң чиигелделиг инвестиция чээлилеринге онаажыр, будүрүлгелерниң болгаш организацияларның боттарының акша-хөреңгилери чүгле 3,6 хуу бооп турар. Шиңгээттинген капитал салыышкыннарының 96 хуузу күрүне болгаш муниципалитет өнчүзүнүң будүрүлгелеринге база организацияларынга хамааржыр.

Чурттакчы чоннуң акша орулгалары үнелей көрген сан-медээлер ёзугаар алырга эрткен чылдыы-биле деңнээрге, 7,5 катап өскен. Акша орулгаларының болгаш барааннарга база ачы-дузага хереглел өртектериниң бирги кварталда айлар аайы-биле өзүлдези дараазында санчурагайлар-биле көргүстүнер:

	1993 чылдың чогуур үезиндээзинден ынча катап улуг акша орулгалары	хереглел өртектери
январь	8,3	16,8
февраль	7,3	14,7
март	6,9	11,8

Кызыл хоорайда өг-бүлелерниң бюджединiң шинчилел-сайгарылгаларындан алгаш көөрге, чурттакчы чоннуң 35 хуузунуң акша орулгаларының хемчээли амыдырап чурттаарынга эң эвээш хемчээлден куду бооп турар. Чурттакчы чоннуң ядыылар болгаш байлар кылдыр аңгыланып башкаланыры дыка дүрген темпилиг чоруп турар. Эң дээре хандырылгалыг чурттакчыларның 10 хуузунуң бирги кварталда орулгалары эң эвээш хандырылгалыг кезээниң ынча хире хуузунуң орулгаларын 11,4 катап ажып турар.

Албан хуузу-биле бүрүткеттирген ажыл чоктарның саны өзүп, 1,8 мүн кижи четкен, ол дээрге эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 4 катап хөй. Ажыл чоктарның 72 хуузу херээженнер.

Квартиралары хуужударының чорудуу уламчылап турар. Хуужудулга эгелээнден бээр 20,9 мүн квартира хамаатыларның хуу өнчүзү кылдыр шилчиттинген, ол дээрге оларның ниити санының 42 хуузу.

Иштики херектер яамызының сан-түннеринден алгаш көөрге, бо чылдың бирги кварталында эрткен чылдың январь-март айларнынга бодаарга, 14,4 хуу кем-херек үүлгедиишкини эвээш бүрүткеттинген. Чурттакчы чоннуң 10 мүн кижиге онааштыр 1993 чылда 86 турганынга бодаарга, бо чылда 73 кем-херек онаажып турар.

Статистиканың Тыва Республика эргелели.

Май 9 — Тиилелге хүнү

ЭЛЕГЕС ООЛДАРЫ

Эки турачы солдат Оюн Чассыгбаевич-биле хүннүң ужуражыр, хөөрежир улус бис. Чүте дизе кайыыс-даа Кара-Булун суурнуң Советская кудумчузунда, бажыннарывыс мырыңай кожа.

Оюн Чассыгбаевич Седип-оол амгы Элегес суурнуң алдыы талазында Кара-Тал дээр хонашка 1922 чылда Чассыгбайның хеймер оглу болуп төрүттүнген. Чассыгбай аштап, эктинден элеп-даа чорбаан. Күжүр Элегеске кижи канчап ядыы, чединиес, аштаңгы-түрелгі чурттаар боор. Чассыгбай ааска өй мал-маганны, хооруп, соктап чиир тараа-быдаалыг чурттап чораан.

Чамдык кижилерниң билбези азы билир хөңнү чогу хомуданчыг-дыр. Тывада Элегес дег ат-алдарлыг, ачы-буянныг, ажык-байлактыг хемнер ховар. 20-ги чылдарның төнчүзүнде тергеліг аттарлыг. уруг-даарының эдерткен хөй-ле орус кижилер Хөндергейниң улуг оруун куду сөктүп бадып турганнарын ачам чугаалаар түве. Ол кижилерниң кайнаар бар чоруурун имнеп-сомнап айтырарга: «Элигээс!» дижир турганнар. Бо төөгүнү М. И. Пахомов билир ужурлуг.

Көрбес бе, күжүр Элегестиң ат-алдары ынчан безин орус чурту Сибирьге дыргын тарап турганы моон-на билдингир ышкажыл.

30-ги чылдарда Элегеске база дыка бай орустар чурттап чорааннар. Оюн Чассыгбай «Дүктүг-Хлеб» дээр орустың мүң кара хоюн чайны өттүр кадарып бээр турган. А кыжын оон хоюн өске хөлечиктери тургузу азырап кыштаар. Ол бай орус бодунуң тыва хөлечиктеринге далганны шишкивейн, дүгү-биле кады хлеб кылдыр быжырып бээр турган. Тывалар оон хлевниче-даа шындыланмайын, харын ол орустун бодунга «Дүктүг-Хлеб» деп шола шаннаан.

— Школа-сургуул-даа доспаан мен. Шеригге баргыжемче ада-нем өөнге-ле өстүм, хейлер кижи боорумга, чай шагда каш хойну мен кадарар чордум. Чайын ырыктааш чүвүрлүг чанагаш чайлаар кижи мен. Кажан шеригге, оон соонда фронтуга чорумда бойдуска ынчаар дадыгып алганым менээ кончуг-ла эки болган.

Кижи бодун бичиизинден тура-ла, ажыл-ишке-даа, агаар-бойдуска-даа чанчыктырып, дадыгары тоң чугула болгай. Эргээ өөренмейн, а бергээ өөрен дижири-ле шын.

Седип-оол Чассыгбаевичиниң чажындан билир-ле чүвези ажыл-ла, ажыл турган. Ынчангаш ол кажан-даа аштап-түреп чорбаан. Ол адазының тараа тарыыр шарыларын хүнзедир чедип келир. Седип-оол шору эр апарганда, оон адазы орус тараачыннарны өттүнүп, тараа-ны аттар-биле тарыыр апарган. Ынчан ол ат бажы мунар, азы андазын тудар турган.

1921 чылда Элегестиң Суг-Бажынга бүгү Танды-Тываның улуг чыыжы болган. Аңаа Тываны кымга-даа хамаарышпас тускай. бот-догуннаан күрүне —Тыва Арат Республика кылдыр чарлаан. Чамдык кыдыра бодалдыг кижилер хуралды каяа-даа чыыплаткай деп билиргеп болуулар. Ындыг эвес болдур ийин. Ол үеде хувискаалдың херели Элегеске күштүг чырып, тыва чоннуң сеткил-сагыжын Элегес чону көдүрүп. хей-аът книрип турганы моон көскү-дүр.

250 чылдар иштинде Манчы-Кыдаттың колониязы болуп турган Тываның ынчан тускай күрүне апарганы ол. Ол кежик чүгле 23 чыл дургузунда бодараан.

Элегестиң улуг тараа бугазын бүгү Тыва хүүрек, озук, кускун-хаай-биле казып үндүрген. Тывага бир дугаар күрэконом Элегеске тургустунган. Ол улуг ажыл-агый черинден хөй тыва ажылчыннар, трактористер болгаш чолаачылар белеткеттиниң үнген. Тыва бодунуң баштайгы курутчаттарын Элегес тараазындан бүдүрүп эгелээн. Чүгле ол эвэ-эс! Казар байлаан база бода. Аныяк Седип-оол бичиг үзүктелиишкиннерлиг-даа болза, Элегес ховузунуң алдын тараазының аразынга чаңгыс эвес чылдарда ажылдап чораан.

Оюн Чассыгбай беш уруглуг турган. Оларның эң улуу ТАР мөгези Оюн Ойдупаа, оон бичези кыс кижи, ол чоокта калган. Оон бичези Хүүленмей. Бир оглу бүрлүг бээрге, Хүүленмейни төрелиниңден азырап алган. Оон бичези Айыыжы. Ол Ровно дээш тулчуушкунга чок болган. А эң хеймери Седип-оол.

Ашактың ооллары боттарының элбекшил долган Элегезинге чарт угаан-сарыылдыг, ажылгыр-тудунгур, кончуг мөге-шыырак эрлер болуп өзүп келгеннер.

Элегес. Межегей дээрге даг дег алдын, мөңгүнге-даа орнап болбас, Тыва чуртунуң база бир эң байлак булуннарының бирээзи. Ажыкай бөөзиниң муң каразының-даа өскен черлери бо. Эм-тан шынарлыг эгээртинмес элбек одарларлыг, тараалан-хадылан ораннар болгай. Элегес алаактарынга Чассыгбай бир шаң арбай тарып алырга-ла. оозу 30-40 барба болгулаар турган.

Мындыг тоолзут, бай-байлак оран боорга, ак орустарның чилбизи хайныы Тыва чуртун кончуг-ла эжелеп алыксааннар. Бо үүс чылдың 14—15 чылдар үезинде Межегейнин Кара-Булунга бай орустар кээп турумчуй берген турганнар. Олар Межегей шынаазынга тыва кижилерни шуут чагдатпайн, ийи-чаңгыс көстүп келген тываларны чула эттээш салыр турганнар. Ынчан чоруй күжүр Кара-Булунну боттарыныы-биле Успенка деп адан алганнар.

Чаяан болуп, Тывага хувискаал тиилеп, Саян артындан партизаннар келгеш, ол байларның кара туразында чоруун бичии намдаткан.

Седип-оол Араттың революстуг шерининге 18 харлыында барган. Ынчан турда ССРЭ бале Германияның аразынга кадыг-дошкун улуг дайын-даа эгелээн. Ынчан ССРЭ-ни бистиң ада-чуртувус дижип турган бис. Ынчангаш Тываның мал-маганы Саян артынче дүнхүн чок шуужүп турган. Чоннуң фронт чоруур дээн күштүг шимчээшкини-даа хайныы үнген.

Шаандан тура Танды чону черле алыс бүдүжүнден-не мурнакчы, дидим, соруккур чон чүве-дир. Ынчангаш С. Токаның репрессиязынга-даа Танды ооллары хөй таварышканнар. Фронт чоруткан эки турачыларның барык дөрттүң бир кезии тандыжылар, оюннар-ла болгай.

Мөге Ойдупаа ынчан-на нам. аревэ кежигүнү турган. Ынчангаш ол фронт чоруур билдиринишкининге бодум дүнмаларым Хүүленмей, Айыыжы, Седип-оол суглар-биле дөрттелээ чоруур бис деп бижээн. Ынчангаш Оюн Чассыгбайның дөрт оглу шуптузу фронтуже эки тура-биле аъттанып-каннар. Бодунга үре-салгал безин арттырып албаан, кайы хире эрес, дайынчы тура-сорук-тур.

Тыва эскадроннуң эрткен дайынчы оруу бүтүдеге билдингир чүве болганда, ону маңаа катаптаан хөрээ чок. Алышкылар улуг лейтенант база-ла Танды оглу Оюн Оолактың взводунга автоматчылар болуп дайылдажып чораааннар.

Ровно дээш болган кадыг-дошкун тулчуушкуннарга Айыыжы өлүрткен, а Седип-оол солагай будунче балыглаткан. Ол госпитальга эттинип чадап чыдырда, өөрү өскен-төрээн ынак Тывазынче ээп чана берген болганнар.

— Өске чуртка, өске чон аразынга кара чааскаан артып каарга. кижи сагыжынга кандыг чүве кирбес дээр сен— деп, Чассыгбаевич ханы бодалда дүнү берген, оожум чугаалап олурду. — Мен тыва кижи мен. Өөрүм шагда чаңган, мени чаңдырыңар деп баккасокка орустап-даа турдум. Алдырар дээр сен бе? Тыва ССРЭ-де каттышкан. Сен ам совет солдат сен дигеннер болгай.

Фронтуга бир дески орук каяа турар боор: чамдык черлерге үнгеп-союп-даа, чадаг кылаштап-даа база машиналыг маннадып-даа чоруур. Седип-ооллуң кезээ Польшаның төвү Варшава хоорайны таварып эрткен. Немецтерге бичиниле чайлыг үе берилтер болза, олар моон-даа хөй үрегдээшкиннерни, өлүм-чидимни үүлгедип болурлар дээш совет шериг дыка оккур бурунгаарлап орган.

База бир кадыг-дошкун тулчуушкун үезинде Седип-оол иштинче дыка аар балыглаткан. Солдат эвээш эвес изиг ханын төп. күжүн чидирген. Аныяк болгаш мөге-шыырак мага-бот госпиталга үр болбайн, сегип үне берген.

Совет шериглер барыын чүкче, Берлинче окталып-ла орган. Политтайылбырлакчылар Германия кызыгаарында чоокшулаан бис дижип турар апарганнар.

Седип-оол Оюннуң турган кезээ бир-ле хүн онгуга чыдырда. дайынчы эвес, анаа хамааты совет самолёттар ужуп келгеш, «Тиилелге!» «Фашистиг Германия дүжүп берген!» дээн хевирлиг кыйгыыглар чажыпканнар.

Оюн Чассыгбаевич Седип-оол ынак Тывазынга чүгле 1947 чылда чаныш алган. Улустуң сонуургаар айтырыы-ла: «Каш немец өлүрдүң?» дижир болган. Анчы кижи аткан дииннерин санап чоруур. А онгуда чыдар солдат мурнунда каш он-он метр черде чыдар хортан дайзыннарны ынчаар санап турган, өлүрер арга чок. Сенден-даа артык, кончуг дайзыннарын мурнунда, бодун алыспазын кызыдар...

Фронтудан чаа келген солдатка Элегес сумузунуң даргазы Монгуш Доржу аалдар кезип, үндүрүг хавырар даалга берген. Аңаа элээн ажылдаан. 1950 чылда Чөөн-Хемчик кожуунну Чыраа-Бажы чурттуг Дамбаның уруу Бадына-биле Седип-оол өг-бүле тутканнар. Олар Рая, Роза дээр ийи уруглуг. Раязы Кызылда, садыг училищезинде ажылдап турар, а Розазы «Кара-Булун» совхозта мал эмчизи.

Седип-оол Чассыгбаевич Элегестиң Суг-Бажынга турган «Революцияның херели» колхозка баштай чылгычылап, оон соонда хой соондан кылаштап эгелээш, пенсиялааже чедир ол ажылындан үнмээн. Онзаланчак чүве-даа чок, ортумакла ажылдап чораан мен деп ол чугаалаар.

—Орден-хавыяалар-даа хөй эвес — деп, фронтучу немедл. «Ада-чурт дайыны» орденнин ийиги чергези болгаш дөрт медальдыг мен. Тываның шанналын четтирбээн мен. Ровнога чыдып калганымдан болчук бе. азы мени черле херекке албааны ол чүве ийикпе, оозун билбес мен.

Элегес ооллары болганда, ындыг кыдыра эрлер деппе. Дөрт алышкы аажок топтуг-томаанныг, ажыл-ишке ынак, мөге-шыырак эрлер турган. Оларны адазы Чассыгбай ашак кандыгдаа ажылга тура дүшпес кылдыр өөредип каан. Седип-оол Чассыгбаевич ийи метр тос сантиметр узун солдат чораан. Акылары оон-даа узун, оон-даа мөге турганнар.

Бо олурар тарни аът угбас, тар эжикке сынмас күчүтен эрни, Элегес оглун көрбес бе. Тайбын-даа, дайынчы-даа амыдыралдарын төлептин-биле чурттап эткеш, ам чонунга чоргаар, эжинге эргелиг болуп олурары бо-дур. Моон ады төөгүге база алдын үжүктер-биле бижиттинер. Ол дадар-бас-даа, балалбас-даа. Седип-оол Чассыгбаевич уругларының авазы-биле кады ам Успенка суурда ажы-төлү эземенди. аас-кежиктиг чурттап олурарлар.

Монгуш ЭРГЕП.

РОВНО ДЭЭШ АМЫ-ТЫНЫН БЕРГЕН

Билиш кээримге-ле ногаан шыктыг, дыдыраш хадыңнарлыг, бедик теректерлиг, сүвүр баштыг тейлерлиг, Чаа-Хөл хемниң унунда база бир чараш черлериң бирээзи болур Булун-Терек деп черге чурттап турар чордувус. Түлүш Шөмбүл кырган-ачавыс ол черге чурттап, ооллары-биле мал азырап, тараа тарып, амыдырап чораан. Ачамны Сандак дээр, оон дүнмазын Лама дээр. Кайызы-даа турза узун, тутса мөге эрлер болгай дижип чугаалажыр чораан.

Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелей бээрге, ачам фашистиг эжелекчилерни чылча шаварынга боду-биле киржир дээш чаалажып турар шериглерже ону чорударын дилеп, билдириишкин бижээн кижи бооп-тур. Ачавыс кезек болгаш-ла ТАР-ның найысылалы Кызылче чоруткан, элээн үр чиде бээр апарган. Сөөлүнде билдингени эки турачыларның шериг өөредилгезинге киржип турганы ол болган.

Бир-ле хүн авам, кырган-ачам, кырган-авам суглар тыва эки турачыларны фронтуже үдээр дээнин дыңнап кааш, мени база ийи дүнмамны ап алгаш, Кызылга четтилер. Дайынчы хөгжүмчүлер үрер хөгжүмге күүлүг марштарны чиртиледир ойнаан, хөй чон чыылган дыка-ла хайыныг чорду. Мен ынчан беш харлапкан болзумзадаа, ачамның мойнундан так кылдыр туттунуп, кужактажып алган турганымны ам-даа утпас мен. Ачам чап-чаа шериг хептиг, мөге-шыырак улуг холдары-биле ооллары бистерни өрү көдүрүп, хүнге додуккан хүрең арны чазыкчаагай хүлүмзүрүп турган түве.

Сентябрьниң кааң аяс хүнүнде Шөмбүл кырган-ачам ийи оглун, а бистер ынак ачавысты чаа-дайынче үдеп чорутканыыс ол.

Ачазын билдинмес черже, чаа-дайын шөлүнче үдептерге өөрүнчүг-даа, мунгаранчыг-даа чорду. Адаларлыг ооллары көөрге, чоргаар-даа ышкаш сагындыр-дар.

Аалдың аар-чиик ажылынга авам хөөкүй четтикпейн баргылаар. Аңаа шыдаар шаавыс-биле дузалажып турдувус.

Бир-ле хүн аалывыс чанында тей бажынга хоювус одарладып, харап орарывыска, өөвүске аъттыг кижи келгеш, удавайн ынаар талдар аразынче чоруп чоруй барды. Дүүш үезинде хоювусту өдекке книрип кээривиске аалда улус хөлзээн турлар. Кырган-ачавыс бистерни кел деп алгаш:

— Ачаңар Ада-чурту дээш амы-тынын берген-дир. Ам дедир ээп келбес. Эр улус кадыг-быжыг болур чоор— дээрге, карактарывыстың чаштары ала-чайгаар төктүп, ынак ачавысты сактып келгеш, ыглажыпкан бис. Кырган-ачавыс өгден үнгеш, элээн үр болгаш дедир кирип келген түве.

Ол хүнден эгелээш бистер, бичии чаш улус, өскүссүреп эгеледнвис. Сактырга бир-ле түве чок, ээнзиргей ышкаш апаар чораан. Берге-ле үелер турду. Күжүр ававыс күрүнеге албан дужаар эът, саржаг планын оон-моон чегдинип, диленип тургаш күүседир чорду. Аалдар көже бээрге, ээн чуртка-даа артып каан турдувус.

Ачавыс Ровно хоорайны фашистерден хостаары дээш болган кадыг-дошкун тулчуушкунга эрес-дидим демисежип чоруп турган. Дижинге чедир чепсегленген дайзыннар чигир кылыр заводту шуут шивээ-биле дөмей быжыглааш, тыва эскадронну бурунгаарлатпайн туруп берген. Олче карак кызыл шавар халдаашкын үезинде ачавыс маадырлыы-биле өлүрткен Ол дугайын дүнмазы Лама биске соонда чугаалап берген.

«Өскүзүнден өлбес» дижири-ле шын. Ачавыстың ынак ооллары, үш ожук дажы дег, денге өзүп келдивис. Мен болгаш менден биче дүнмам Степан Улуг-Хем кожуунну Торгалыг суурда чурттап чор бис. Хеймеривис —Маадыр Кызыл хоорайда ажылдап турар.

Фронтучу акывыс Борис Шөмбүлович Лама дайындан ээп танып келгеш, колхоз даргалап. КАК-ка болгаш өскедаа албан черлеринге харыысалгалыг ажылдарга ажылдап чораааш, хүндүткелдиг дыштанылгаже үнген. Ам Кызылда чурттап олурар.

Мен бодан орарымга Төрээн чуртувустуң хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш тулчуп чораан болгаш амы-тынын берген өгбелеривистиң аттарын мөңгежидер талазы-биле чамдык ажылдар ам-даа чедир кылдынмаандыр. Бетик чижек: Совет Эвилелиниң Маадыры Түлүш Кечил-оолдуң дузалакчызы чораан, ийи дайынчы Кызыл Сылдыс, ийи Ада-чурттуң Улуг дайыны орденнерин болгаш хөй-хөй медальдарны эдилекчизи Б. Ш. Ламаның төрээн чери Булун-Терекке чон-биле ужуражылгазын чүге организастап болбас деп. Ол ийи фронтучу аныыларга тураскаадып, бир кудумчуну-даа адаза каанчаг бээр деп?!

Түлүш ДАШ-ООЛ.

Торгалыг суур.

ЭКИ ТУРАЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНГА

Ынчан 1941 чылдың күзү турган. Теректиг-Хемниң теректериниң бүрүлери саргара оңуп, «түлеп» эгелээн.

Чооду Байырның аалында кижи бажы кизирт, аът бажы козурт. Аттарны баглаары-биле ийи терек аразынга аргамчы хере баглап каан. Байыр Чоодунуң оглу 22 харлыг Күрседини Тываның революстуг шерининче албан-хүлээлгезин эрттирери-биле үдеп келгеннер аразында кымнарны чок дээр: Седип-оол, Күр-оол алышкылар, ырак-чоок төрелдери, таныш-көрүштери...

Арбан даргазы, Дарган оглу Чамыяңга баштаткан аъттыг он шаа кижи кызыл тугун хөлбеңнеткен аалга шапкылажып келгеш, Күрсединиң холун тудуп. байыр чедиргеннер, хей-аъдын көдүргген.

— Чоодунуң чоргаар оглу, каяа-даа адың сыкпа, чонун утпа. Эзир ышкаш эрес чор! — деп чагааннар.

Байыр Чооду кырган богданың бора иртин дөгергеш, келгеннерни изиг ханнаткан, шиме арагазын дөртен хар ажа бергеннерге долгандырган. Күрседиге ээлчег кээрге, ужур эдерип, чүгле аас дээш каан. Ужур кончуг, чоннуң чаңчылы кончуг. Ол дээрге артап болбас алдын чанчыл-дыр. Тыва чон черле ындыг: кандыг-даа на йыр-наадым туржук, дой болган черге он, чээрби кижи чыглып келгенде, ырлаар, хөглээр, мөге салыр.

Тус чернің сураглыг ыраажызы Чыдай-оол Чоодунуң «Самагалдайны» ырлаан өткүт үну Берт-Дагның кара туругларына безин чаңгыланып турган. Чалыы назын дөстүнер эвес, Тес-Хемниң чалгыглары-биле дөмей, аныяктар ыраажыга ушкажып, улажы бергеннер. Каткы, чугаа, сыгыт-хөөмей, алгаг-йөрээлдер элээн үр үргүлчүлээн.

Дой доостур чыгап турда, он алды мөгениң хүрежин салган. Эрес ярлер эзир дег девигилээн. Аңаа Күрседи Чоодунуң дүнмазы болур Самдан оглу Седип-оол арыг шүүлген. Белен эвестериң бирээзи, үдедип турар Күрседи үжүүр быыласкан. «Мөгениң майыы кадырык», чоннуң чаңчылы ындыг: адаан-мөөрей, адышчарышка төрел тыртпас, төре хөрээ-дир дижирлер.

Байыр ашак оглу Күрседини үдеп турган:

— Аът өлүр — баглаажы артар, ада өлүр — оглу артар. Мен кыраан-дыр мен, хүнүн манаан, хүүрээн даянган. Оглум, сенээ чоргаарланыр мен, адаң адын сыкпа! Херек апарза, төрээн черің, төрел чонун дээш. амы-тыныңны-даа артынга каггаш, чаалажып-даа болур сен. Эштиг-өөрлүг, эрес-дидим чор! — деп чагаан.

Күрседиге ачазының ол чагыы сеткилинге таңмаланыр арткан. Ынчан аажок дүшкүүрлүг, берге үе турган. Тодаргайлааргa, фашистиг Германия улуг совет Ада-чуртче халдап кирген. Ынчангаш бүгү Тываның булуннарында, кайда-даа: «Бүгү чүвени — фронтуже!» дээн лозуннар адаа-биле чоруп турган. Кайда-даа чыыш-хурал, дузаламчы. Кайда-даа серемчилел, кайда-даа хайныышкынныг ажыл-иш, шеригжиткен дайынчы өөредилгелер...

Күрседи Чоодуну: Тываның революстуг шерининче үдээри-биле келген арбан даргазы Дарган оглу Чамыянга баштаткан кезек кижилер кызыл тугун хөлбеннеткен, кожуун төвү Самагалдайже углуг ырышоорлуг челзипкеннер.

Оларның аъттарының даваннарындан даштар кызаннаар, доозун дойлур болган. Хей-аът турда, хемни-даа, сыыгадып, дагныдаа дескилеп болурлар. Соруктугларның ыры ынаар Берт-Дагның кашпал кара туругларында чаңгыланып чыдып калган...

Аныяк оол Күрседи Чооду — Тываның революстуг шерининиң аъттыг полугунга 1943 чылга чедир албан-хүлээлге күүседип келген.

Шериг чуртталга, бирде, солун-даа, бирде берге-даа болган. Берге түве чүл?! Ревшериниң дайынчыларынга Совинформбюронуң дыңнадыгларын дамчыдып кээр: «Хоорай, суурлар өрттенген, хуюкталган! Чаш ажы-төлдү өрттедип турар, аажок улуг аш, чут!»

Ону дыңнааш, аныяк ооллуң чеди өкпези «туруп», өжээн негеп алыксаазы кээр апарган. Ачазының чагыы база бар болгай. Күрседи: «Эр боop төрүттүнген хереэм чүл?! — деп-даа боданнылаар апарган.

Аңаа дайынчы Күрседи Чооду фронтуже эки турабиле чорудар дугайында дилег-билдириишкинни Тываның Чазаанга каш-даа катап бижээн. Харыы сураглa, сураг. Манааш турупкан. Чыл дурту дег шыланчыг дүннер болгаш хүннер эртип-ле турган...

1943 чылдың күзүнүнде Күрседи Чоодунуң күзели күүсеттинген, бодалы боттанган.

Тес-Хем кожуундан чаңгыс чер-чурттуглары: Аракчаа Оюн, Алдын-Херел Соян, Михаил Дөнчүн, Баазан-оол Чооду, Оюн Бады, Ланзыы Оюн олар-биле кады ийи чүс ажыг эки турачыларны төрээн Тывазындан үдеп, фронтуже аъткарган.

Тывадан барган эки турачыларны Москва чоогунда Ковров хоорайга бир ай ажыг үе дургузунда тускай дайынчы өөредилгени эрттирген, дайынчы командирлер хыналда кылган соонда:

— Тывадан келген эки турачыларның белеткели эки-дир, тулчуп болур! — деп тускай айтыышкынны Кол Командылал чериндeн алганнар.

Тулчуушкун шөлүнге барып, аңаа дайылдажыры — ол дээрге, анаа оюнчук эвес-ле болгай. Тывадан барган эки турачыларны Украинаның 1 дугаар фронтузунуң дөрткү эскадронунга аппарып каан.

Тыва эки турачыларның эскадронунуң командири капитан Түлүш Кечил-оол эрес, дидим, шиитпирлиг, сеткилзирек кижи болган. Командирниң шак ындыг аажычанынга анаа дайынчы Күрседи аажок таарышкан. Күрседини ол эскадроннуң хайгыылчызынга хүлээп алган. Эскадрон хайгыылчызычың даалгазы эң-не берге. Тулчуушкун шөлүнге тулчуп турган дайынчылар-биле харылзаа түдар. Чамдык черлерге чаштынып, үнгеп, союп канчанмас дээр! Аъттыг, чадаг-даа чорда, боо оғу чаашкын дег, ол-бо таладан сыылаар. Ынчалзаа-даа, дидимнерге ок четпес дижири ышкаш, аңаа дайынчы Күрседи Чооду командириниң берген даалгаларын биллилиг-биле, дидими-биле күүседип келген. Шак ындыг хайгыылчыларга эң-не дидим, эң-не кашпагай, эң-не шыламык кижилерни хүлээп алыры таварылга эвес.

Чогум-на ол ажылды, дайынчы даалганы күүседиринге Күрседи таарыжы болган. Дайынчы Күрседи барык-ла ийи метр чыгам узун, болу эттенгин, хөрээ дөрде аптара дег дөрбеттинин, ынчангаш ол Тываэынга турган, алдан дөрттен аразынга ачыр-дачыр тутчуп чораан...

Чимит ӨӨЛЕТ.
Тес-Хем кожуун.

БУХТУЕВ ДЕГ БООРУМГАЙ!

Алызында Тожу чурттуг Михаил Бухтуев Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтузунче эки тура-биле чоруй барганын, Прибалтиканың девискээринге немец-фашистиг эжелекчилерни кан-демир танкызы-биле кыра бастырып турганын, аңаа Совет Эвилелинин Маадыры бедик атты тывысканын солуннардан бичиимде-ле номчаан мен. Ынчангаш кажан шериг назыны чеде бергеш, танк шеригларинин кезээнге киреринин күзеп чораан мен.

Танкист болурунче баштайгы базым кылдыр Кызылдың чоладаачылар курузунга өөренип кирген ужурум база шак ында түве. А кажан чолаачылар курузун доозуп, автомашина башкарар эргениң шынзылгазын алган турумда, мени шериг албанынче келдирткен. Баштай үш ай дургузунда Москва чоогунда бир шериг кезээнге албан эрттирдим. Оон бээр ам ийи чыл ажып турар. Ол үеде мени чолаачылаар кылдыр Латвияда Россияның бир шериг кезээнче чорудупкан.

Дайынчы чепсекти өөренмишаан, чолаачылап, янзыбүрү маркалыг автомобильдерни башкарып турдум. Ам канчаар боор, солдат дээрге, солдат-ла болгай: дужаал күүседир. Ынчалзажок күзелим бүтпээнинге баштай элээн хомудаан мен:

Бурган өршээ!
Бухтуев дег боорумгай,
Бүтпейн барган...
Бурган өршээ!

Кажан Латвияда шериг кезээнге чеде бээримге, ол чурт шагда-ла өскеленип, ангыланып чоруй барган: боду тускай шериглиг, полициялыг түве болду. Бистерни, Россияның шериглерин «Эжелекчилер!» деп адаар кижилер ында бар чорду. Хомуданчыын чүү дээр! А бистер эжелекчилер эвес-ле болгай бис.

Кандыг-даа боо-чепсек чокка-ла чүүк сөөрткен автомашинаны башкарып чорувуста, латыштар бистерни: «Оккупантылар — эжелекчилер!» деп адаар турду. Ам канчаар боор, өскениң чуртунга нервини быжыг тудар херек! А бистин дивизиявыстың командылал чери кончуг кажар шиитпирни хүлээп алган: бир шериг кезээнден чүүк эккээр кылдыр чорударда, чолаачыларга хамааты хеп, хамааты паспорт болгаш өске-даа документилерни берип каар, а чедер шериг кезээнге көргүзер чажыт шынзылганы көзүлбес черинге кадагаладып каар апарган, сөөлүнде кулаам дыштанган. Шериг албанын даштыкы чуртка шак ынчаар менди-чаагай эрттиргеш, чоокта чаа чаныш келдим.

Латвияның хоорай, суур бүрүзүнде совет дайынчыларның чевеглери бар. Бөдүүн латыш кижилер, оларның ажы-төлү совет дайынчыларның: орустарның, украиннерниң, белорустарның, грузиннерниң болгаш өскелернин-даа чевеглеринге Тиилелге хүнүн таварыштыр чечектерни эккеп салып турарын база эскерген мен.

Солдат — кезээде солдат! Ынчангаш Ада-чурттуң мурнунга дайынчы хүлээлгемни күүседиринге кезээде белен мен.

Айдын-оол ДОСПАН.
Курлавырда дайынчы.

Бөгүн ~ Радио болгаш харылзаа ажылдакчыларының хүнү

ТЫВА РАДИОНУҢ БАЗЫМНАРЫ

Радио дээрге ында ажылдап турар радиожурналистерден. дикторлардан. үн операторларындан. машинакчылдардан. техниктиг ажылдакчылардан болгаш дамчыдылгаларга хүн бүрү киржип турар янзы-бүрү мергежилдиг хөй санныг авторларындан, артистер, чогаалчылар, композиторлардан тургустунган. Олар чокта радио болдунмас-даа.

Үеним ангы-ангы өскерилгелериниң аайы-биле тыва радио хөгжүп. бодунуң оруу-биле сайзырап орар. Моон уламындан дамчыдылгаларнын шынары бедээн. Кажан Телерадиокомпания кылдыр шилчээнивис соонда тыва радиога мындыг каттыжыышкыннар тургустунуп келген: «Эфир», «Мелодия», «Студия», «Микрофон». Тыва радио хирезинде мындыг орус аттарлыг болурга эдептинг аа... Бо аттарны чогаадыкчы каттыжыышкынга-даа шинитпирлевээн. Бистер, «Микрофон» чогаадыкчы каттыжыышкыннын ажылдакчылары, бо аттарга удурланып, тыважыды адап алырын каш-даа сумелеп. саналдаан бис. Ону өскелер деткивейн барган.

Каттыжыышкыннарнын эфирге үнер шактары аайлашкак эвес болганындан «Эфир», «Студия» бөлүктүн белеткээн дамчыдылгазы деп ону адавайн турар. Моон хараазындан радиодыңнакчылары ындыг каттыжыышкыннар барын шуут билбес. Ындыг-даа болза каттыжыышкын бүрүзү: тускай планныг, сорулгалыг болгай.

Бистин «Микрофон» чогаадыкчы каттыжыышкынның бөлүк удуртукчузу — А. Оксур. Мындыг дамчыдылгаларны белеткеп турар бис: «Үлетпүр, көдээ ажыл-агый, бойдус», «Уругларга болгаш аныяктарга». «Культура, уран чүүл, хөгжүмнүг байыр».

Үеним ангы-ангы өскерилгелериниң аайы-биле дамчыдылгаларның утка-шынары база бедээн. Араттарның ажылагыйы, хуужудулга дээн дамчыдылгалар-биле хүннүң чугула айтырыгларын четтигип, чыдып турар бис.

Радиожурналистерниң ажылы ындыг-ла амыр эвес. Үн бижидер аппаратка бижиткен чүүлүвүстү чара бижиткеш, оон машинага чара парлаар. Даргаларывыс ону номчуур, ат салыр. Чамдык авторлар чугаазынга хөй-ле орус сөстер ажыглаар. Ол чүүлду үн операторлары арыглаар. Ыланғыя улуг, биче хуралдардан бижиткен иletкелчилериниң. харындаа удуртукчу даргаларның чугааларында болганчок-ла орус, тыва сөстер холуп чугаалаары хөй болуп турар. Ону үн операторлары Сара Какай-оол, Айгирим Сандан биллилиг аштап, арыглап турар. Оон ангыда, дамчыдылгаларнын хөгжүмнүг каасталгазынче база кичээнгей салыр болгай. Бистин белеткеп кылган материалывысты дикторлар номчуур.

«Чагыглар ёзугаар концерт» деп дамчыдылгага доктаап көрейн. Чоннуң сумези, бодалы биске кончуг ажыктыг. Кижиге душкаш мону чугаалаар-дыр: «Чагыгны төлеп каарга, үш-дөрт кижинин чагын телевидениеге кожуп каар-дыр. Кижи бүрүзү ынак артистиг, дыннаксаар ырларлыг болур түве ийнаан...» Улустуң таарзынмаан бодалын мен база деткиир чордум. Ол кижи кандыг ырны, кымнын күүселдезин күзей-дир, ону боттандырары күзенчиг.

Радиога келген чагыг бүрүзүн ынчаар берип турар бис. Профессионал байырлалдар хүннери бо бергенде (чижээ: Март 8, Башкылар хүнү) чагыкчыларның күзээн ырлары капсырлажы бээр чүүлдер бар. Монгуш Солун-ооллуң күүселдезинде «Авай» деп ыры, «Дангына», «Катап келбес» болгаш өске-даа он хире чагыгның беш хирезин дугуржулга ёзугаар ыяап-ла солчур ужурга таваржы бээр-дир бис.

Ынчанмас болза радиодыңнакчыларынга таарымча чок апаар. Ол чагыгларны республиканың чону радиодан дыңнаарын утпас херек.

Сөөлгү үеде чон тыва радиону хөлчок дыңнап турар апарган. Чонга ажыктыг, солун, угаадыглыг үүлдерни чедирерин оралдажып, чогаадыкчы дилээшкиннерни хүн бүрү тып турар бис. Чамдык кижилер сөстүн хостуун ажыглап. кымбир кижиниң адрезинге таарымча чок үүлдерни чугаалай бээр. Кижиниң бот-намдарынче кирбейн, албанның дыл, домаа-биле бижиири күзенчиг.

Сөөлгү үеде ажылыыска бир чаа үүл болган. Ол дээрге Тыва Республиканын Телерадиокомпаниязының даргазы кылдыр А. С. Серенни сонгулдалыг бадылаашкын-биле томуйлаанывыс-тыр. Мурнунда чылдарда кандыг ийик: анаала бир дарганы эккеп олуртуп каар ышкажыгай. Ажылагыйнын шимчээшкини удуртукчудан кончуг хамааржыр. Ол бистин четпестеривисти эскерип. шуут шоюгуп калган чанчылывыстан бисти адырып. бедик мергежилди негеп келген. Чамдык кижилер ожукка пашты тип кааш, оон адаанче от салбас, чок болза көзүн былгай идип каар боор түве. Ындыг пашта чемнин хайныры далаш чоруктуг кижи маңаан ажыы-даа чок. А бистин чаа даргавыс пашты ожукка салган соонда бургурады одап билир. Шак ындыг ёзулуг «одакчы» удуртукчу амгы үеде кончуг-ла херек болдур ийин. Ынчангаш А. С. Серенни шын шилип алган боор бис.

Чамдык кижилер негелде кылырга таарзынмас болгулаар. Чоржан аъттарны кымчылаваска хоржок боор түве, чер албас. Ажыл-агыйга ындыг кижилер көскү боорга чаржынчыг-ла.

Тыва радионун шугумунда хөй чыл ажылдап чоруур. «Бажы каткан», макталдыг кижилерни адаары база күзенчиг. Оларга Каллар Монгуш, Светлана Данзын-оол, Александра Монгуш, Нина Куулар болгаш өскелер-даа хамааржыр. Оларның соон дарый аныяк кушбиле чоруп орар Зоя Байсалова, Леонид Натпий-оол, Татьяна Байынды оларны демдеглевес арга чок.

Дамчыдылгаларны түгле радиога белеткеп үндүрериниң аңгыда, хоочуннарның төөгүлүг сактыышкыннарын, артистернин, чогаалчыларның композиторларның чогаадыкчы кежээлериниң бижиктен солун материалдарны тыва радионун шыгжамырында кадагалап, чыып турар бис. Ол база-ла чогаадыкчы ажыл. Сөөлгү үеде рынок, коммерция деп үүл бисти база оюп эртпейн турар. Өртектиг дамчыдылгаларны, бижидилгелерни дугуржулга ёзугаар белеткеп турар бис.

Тыва дыл башкылары бистен тыва чогаалчыларның үннерин, ырларны, кожумактарны, артистернин күүселделерин бижидип ап кээп турар.

Төрүттүүнен хүннер эрттиреринден, юбилейлерден дугуржулга ёзугаар түге дамчыдылга белеткеп болбас деп.

Бистер дамчыдылгаларны баш бурунгаар планнап, бижидип, белеткеп турар бис. Аргалыг болза чагыгларны чартык ай бурунгаар дугуржуп алза чогумчалыг. Радио дамчыдылгаларының утказы, оларның шынары чоннун санал-оналдарындан, бодалдарындан кончуг хамааржыр. Бисти шугумчулеп, четпестеривисти илередип турар болза, ол биске аажок дузалыг болуру чугаажок.

Лидия ИРГИТ.
Радиожурналист.

САМАГАЛДАЙДАН СПОРТЧУ МЕДЭЭЛЕР

Май 1-ге тураскааткан спортчу маргылдаалар кожуун төвүнге болуп эрткен. Хол бөмбүүнге эр улус аразынга бирги, ийиги черлерни Эрзининиң, Х. Чүргүй

ҮЕНИН ӨННЕРИ

ТУСКАЙ ҮНДҮРҮЛГЕ

Степан САРЫГ-ООЛ.

ЫДЫКТЫГ ДАЙЫНЧЕ!

Ополченде кирип алган түмен шериг —
Оран-чурттуң патриоттуг оолдары бис.
Ада-чуртту камгалаар деп ыдык албан
Ажыр баспас албанывыс, хүлээлгевис.
Чыргаарының чырык оруун ажыдарда,
Чыда-биле казып, туруп чаалап аар бис.
Төөгүде уттундурбас чаагай алдар
Төрээн чурттуң хосталгалыг дайынында.
Диңмиттелген ыштыг-бустуг, оттуг-көстүг
Частыр бөмбүк октарының аразындан
Тиилелгениң кааскалгазы кызыл чечээн
Чаалап алыр дуржулгага дорукан бис.
Кызыл тукту дээрге чедир көдүрүңер,
Хылыш бистиг чепсээңнери кезениңер!
Ыдыктыг дайынче кирээлиңер, эштер!
Ынак Төрээн чуртувус дээш, буруңгаар!

1941 чыл.

«ЭКИ ТУРАЧЫДАН» ОДУРУГЛАР

(Гвардейжи ефрейтор акызы Саая Доржуга тураскааткан).

Бодалдарым чыыра тыртып чадап ор мен,
Бодараан хүн херели дег алдыртпас-тыр,
Ырак чылдар, чалыы үем катап чуртташ,
Ыдык улуг Тиилелгени сактып ор мен.
Дубнонуң бертин чарыы чиндиңнээшке
Дүже бергеш, туруп чадап чыдырымда,
Дайзын огу буттуң сөөгүн чара шаашкан,
Дайынчы өөр буруңгаарлап арлы берген.
Үем уруг чедип келгеш, балыым шарып,
Үнгей-үңгей, мени чүктээш союп кагжык,
Орус кыстың изиг дери арнымга дээш,
Оңгудува кады чуглуп чордувус-даа.
Падын барап, уруг хинчээн көрүп-ле чор,
Балыг күштүг, турдунмас-даа, бастынмас-даа.
— Чок, чок, сестра, мени каавыт, ажырбас — деп,
Човаг чокка аттынарын бодай бээр мен
—Тенек сеткил бодаваңар, чурттаар херек,
Демиселди үргүлчүлеп, тулчур херек,
Менден эки туттунуар, ефрейтор—дээш,
Мээң бажым суйбай туткаш, чоруп кагды...

Олег СУВАКПИТ.

ТӨӨГҮҢЕРНИ, ӨГБЕЛЕРНИ ХҮНДҮЛЕҢЕР!

Бедик-бедик сыннар ажыр үдеп турган
Мээң чонум чагыг-сөзү, хүлүмзүрүү —
Бежен чылдар эрткен-даа бол, амга чедир
Медерелде сиңип калган, утпаңдурбаан!
Хары черге ханывыс төп, тулчуп чораш,
Кайгамчыктыг чурттарганы дүжей бээр бис,
Төрээн черим, чонувусту бужартадыр
Төлеп чок үүл кылбаан бис, нүүр арыг!
Долу ышкаш, куттулуп кээр коргунчуг ок
Доозавысты оюп эртпээн, шыны ол!
Арын-башта, мага-ботта октар изи
Адырылбас сорбу болуп артып калган.
Дошкун, кадыг бөгүнгү чурттарганы
Торлуп чоруур, мунчулар деп бодаваан бис,
Эрги хоочу чула тыртып, аартып кээрге,
Эм безин тывылбайн баар, коргунчуг-дур!
Хөректенген, чөнгээ эрээн, бижек туткан
Хөөремик эзирик оол, чырык хүндүс —
Оочурга хилинчектенип садып алган
Он-даа четпес аржаан суумну былаай берди...
Каңгырт диген даажыңдан чилбиң хайныш,
Хамык водка мээңин-дир деп бодаан боор сен.
Чашпан тырткан, хоран чыттаан «байлаңнарга»
Чазак безин күш четпес, чөгенчиг-дир.
Оңгу черге доңуп хонган чылдарымныг
Оода-ла чаңгыс хонуун шенээриңгай.
Доңуп калган консервалаан инек эдин,
Дош дег хлеб хемирбээн сен!
Дөңгүр көк буга эвес — кижилер бис!
Төөгүңерни, өгбелерни хүндүлеңер!
Күштүг мен, чалыы мен деп, дерзиилеңмес!
Хүндүлээчел, кээргээчел болуп көргер!

Ширин-оол ХЕРТЕК.

ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫЛАР

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында немец-фашистиг эжелекчилерге удур тулчуушкуннарга тыва улустуң дайынчы оолдары болгаш кыстары Украинаның черинге фашистерге удур маадырлыы-биле тулчуп турганын бистиң чонувус. ооң бүгү салгалдары кажан-даа утпас. Фашистиг эжелекчилерден Украинаны, ооң Ровно хоорайын, Деражно болгаш өске-даа суурларын хостаар дээш маадырлыы-биле тулчуп, эвээш эвес дайынчылар амы-тынын берген болгай.

Ровно, Дубно хоорайларны. хөй суурларын хостаарынга маадырлыг чоруун көргүзүп. амы-тынындан чарылган тыва эки турачыларның чырыткылыг тураскаалын бистиң чонувус чүрээнге кезээде кадагалап чоруур. Тыва болгаш украин улустарның найыралы чоннуң оолдар, кыстарының тулчуушкун шөлүнге төккен қызыл ханы-биле каңнаттынган.

Украинаның хоорайларын болгаш девискээрин гитлержи фашистерден бүрүн хостаанының 50 чылын бистин чонувус калбаа-биле демдеглевишаан, ук хоорайларны хостаары дээш тулчуушкунга маадырлыы-биле өлген тыва эки турачыларның чевеглеринге чечектерни салган. Украинаның черинге мөңгези-биле арткан тыва эки турачыларның тураскаалдарынга чечектерни салырын Украинаның чону, аныяктары, школачылары бо хүннерде база үргүлчүлеп турар.

Бистин чүрээвиске эргим болгаш бистерден ырак черде тыва улустун оолдарынга тураскааткан найыралдын неделязын чоокта чаа бистин Деражно суурнун школазынга организастаанын Тыва Республиканың бүгү номчукчуларынга «Шын» солун дамчыштыр дыңнадыр аас-кежиктиг болдум. «Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан!» деп лозунну ыдыктыы-биле сагып турар бис. Тыва эки турачыларның маадырлыг чоруу бистин чонувустуң, ооң аныяк салгалының сагыш-сеткилинден кажан-даа адырылбас!

Ада-чурттуң Улуг дайынынга фашистиг Германияны чылча шапкан чайынначак Тиилелгениң 49 чыл оюнга тураскааткан калбак хемчегларни Ровно областың Деражно суурунга бо чылын организастаан бис. Тыва эки турачыларга — бистиң маадырлыг хостакчыларывыска тураскааткан музейлерни, делгелерни организастап, лекцияларны, беседаларны кылып турар бис. Совет Эвилелинин Маадырлары Хомушку Чүргүй-оолдуң, Тюлюш Кечил-оолдуң болгаш өске-даа эрес-дидим тыва эки турачы дайынчыларның дугайында суурнуң бүгү чурттакчылары эки билир. Оларның чуруктарын школаның музейинде делгээн бис.

Тыва эки турачы аъттыг шериг эскадронунуң командири Кечил-оолдуң адын эдилээн кудумчулар бистин Деражно суурда, Ровно, Дубно хоорайларда бар. Фашистерден бистин суурувусту хостаанындан бээр 50 чылынга тураскааткан хөй муң кижи киржикчилиг митинг Деражнога болган. Тыва эки турачыларның акыдүңма хөөрүнге тураскаалдыг самбыранын ажыдыышкынынга база хөй кижи чыылган. Ук тураскаалды дериринге Костополь районнуң күрүне чагыргазы, ооң даргазы Николай Михайлович Кособуцкий, райкүүском даргазы Николай Иванович Марчук улуг дузаны чедирген.

Ровно хоорайны, суурларны хостаары дээш фашистерге удур тулчуушкуннарга маадырлыы-биле өлген 61 тыва эки турачыларның аттарын тураскаалдың самбыразынга алдын үжүктер-биле сиилбип бижээн. Тураскаалды ажыдары-биле холбаштыр митингиге Деражно көдээ Советтин даргазы Феодосий Игнатьевич Буняк. өөреникчи Андрей Кузьмич, райкүүском даргазы Н. И. Мачук болгаш өскелер-даа тыва эки турачыларның эрес-маадырлыг чоруунун дугайында чыылганнарның мурнунга чугаалаваш, Украинаның черин фашистиг эжелекчилерден хостаарынга бодунуң эрес оолдар, кыстарын чорудуп берген акыдуңма тыва улуска өөрүп четтиргенин илергейлээннер. Тыва дайынчыларга тураскаалды ажыдары-биле холбаштыр концерттерни болгаш спортчу маргылдааларны организастаан.

Тиилелге хүнүнүң 49 чылыбиле холбаштыр дараазында темаларга лекцияларны номчаан: «Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуга болгаш Украинага тыва улустун көргүскен материалдыг дузаламчызы», «Украинаны фашистерден хостаарынга тыва эки турачы танкистернин эрес-маадырлыг чоруу», «Фашистерден Ровно области хостаарынга тыва эки турачыларның көргүскен эрес-маадырлыг чоруунуң 50 чылы». «Тыва Республиканың болгаш Украинаның каң дег быжыг мөнге найыралы».

Байырлал-биле, эрес-дидим эки турачылар болгаш дайынның хоочуннары, бүгү өөнүктер!

Ярослав ВОЙЦЕШКО,
Деражно ортумак школазының башкызы, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

1944 ЧЫЛ

◆ *Романдан үзүндү* ◆

Сураглыг чогаалчы Сергей Алексеевич БАРУЗДИННИҢ «Эрткен болуушкуннарны катаптаары» деп романындан үзүндүлерни номчукчуларга редакция сүмелеп тур. Бо романның автору 1926 чылда төрүттүнген. Ооң бижээн кол чогаалдары: «Херээженнер дугайында тоожулар» (1967), «Бистиң кудумчувуска ынак мен» (1969), «Дүүн болган чүүлдер» (1975).

1988 чылда парлаттынган романынга Сергей Баруздин Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинден төнчүзүнге чедир ооң янзы-бүрү болуушкуннарының, «Дайынның бурганы» — үгер-боо шериглериниң командылалынга эргежок чугула артиллерия разведказының дайынчыларының дугайында тоожуп бижээн. Романдан үзүндүлериниң очулгазын журналист Алексей ДУГЕРЖАА кылган.

Бир ай бурунгаар бистиң погоннарывыска «8» деп сан турган. Ол сан — Артиллерияның разведка талазыбиле № 8 өөредилге полугунга бистиң хамааржын турганывыстың демдээ-дир ийин.

Ам бистер курсантылар эвес, а солдаттар бис. Гороховецкиниң өөредилге лагери соовуста артып калган. Ийи неделя дургузунда Россияның, Украинаның делгем девискээрин, Смоленск, Брянск, Киев, Винница, Тирасполь, Львов, Перемышль хоорайларны таварып эрткен бис. Дайын база оларны таварып эрткен.

Ам бистиң погоннарывыска ханы уткалыг «103» деп санның көстүп келгенин уттуп болбас ужурлуг мен. Чогум кайнаар бар чоруурувусту билбээн бис, ындыг болза-даа фронтуже бар чоруурувусту ылаптыг билип турган бис. Чүге дизе, артиллерияның тускай болгаш онзагай даалгалыг № 103 дивизионунуң дайынчылары-дыр бис.

Польшаның Лежайск хоорайның төвүнге бөлүк солдаттар бичии чапсар үезинде четпейн чорувуста-ла кажыыдалдың кударанчыг хөгжүм аялгазы хенертен дыңналы берди.

— Кымны ийик, бир кижини орнукшудуп турар-дыр, барып көрээли — деп, Володя санал киирди.

— Кажыыдалдың хөгжүм аялгазы Шопеннии-дир — деп, Саша чугаалады.

— А Шопеннии деп канчап билдиң?

— Канчап билбес боор, өөренип турдувус чоп.

Хөгжүм дугайында Саша эки билир кижи. Делегейге алдаржаан хөгжүмчү Шопен кажыыдалдың аялгаларын чогаадып каанын билбээнимни, Сашага болгаш өске-даа эштеримге ынчаарда чугаалаарындан эпчоксунган мен.

Мөчээн кижинин мага-бодун хааржак чокка шиви азы хадының бүрүлерлиг будуктарының кырынга салып каан автомашинаның дужунга келдивис. Поляк эвес, а орус офицерни орнукшудуп турарын билип кагдывыс: ол дугайында ооң гимнастерказындан илден болду. Машина удаваанда сесерликтиң эжинге доктаады. Ынчан кажыыдалдың хөгжүм аялгазы соксай берди. Ындыг-даа болза кударанчыын чүү дээр! Ханы эвес чевегни сесерликте белеткеп каан. Мөчээн кижинин мага-бодун ооң чанынга оваарымчалыг эккел салыптылар.

— Капитан Смирновту Польша бөгүн орнукшудуп. сөөлгү орукче үдеп турары бо-дур. Лежайскинин чурттакчылары ону кажан-даа утпас — деп, поляк офицер орус дыл кырынга арыг чугаалады.

— Ийе, Геннадий Васильевич Смирнов силергедаа, биске-даа хөй үүлдерни кылып берген кижи. Бистер шуптувус база ындыг болур ужурлуг бис — деп, Совет Армияның полковниги оожум болгаш мунгаргай үн-биле чугаалаанын дыңнап кааш, сырбаш дидим. Бистиң комсомол райкомунуң секретары Геннадий Васильевич Смирнов 1941 чылдың октябрьда комсомол биледин меңээ тыпыскан кижи болгай. Ооң бээр үш чыл эрткен. Ол үениң дургузунда капитан Г. В. Смирнов дугайында чүү-даа дыңнаваан мен.

Капитан Смирнов дугайында сөөлүнде мындыг үүлдерни дыңнаан болгаш билген мен. 1941 чылдың октябрь 16-да Геннадий Смирнов партизан отрядынче эки тура-биле чоруй барган. Ол хүннүң эртенинде менээ комсомол биледин Геннадий Смирновтуң тывысканы мээң сагыш-сеткилимге кезээде артып калган. Кажан партизаннар-биле каттыжа берген сөөлүнде фашистерни гранаталар, автомат-биле ол кыра шаап турган. Тверьниң малгаштулаалыг шырыштарынга Геннадий Смирнов улам каннаалып быжыккан. Улуг лейтенант Смирнов Сталинградка болгаш Курск ээтпээнин кадыг-дошкун тулчуушкуннарынга база эрес-маадырлыы-биле киришкен. Немец-фашистиг эжелекчилерниң чадаг шериг дивизиязының штавын Смирнов 1941 чылдың күскээр кыжынында Москва чоогунга буза тепсипкен. Ооң түнелинде штабтың начальниги, офицерлери, харын дивизия командири база узуткаттынган.

Геннадий Смирнов немец дылды бичиизинде-ле өөренген болгаш тергинн эки билир турган. Курск ээтпээнге тулчуушкуннарның хүннеринде немец офицерниң хевин кеткен Смирнов фашистерниң танк шериниң командылакчызы генерал-полковник фон Шмидтнің штавынга «ажылдавышаан», немецтерниң чайгы шавар халдаашкынынын планын генералдың бодундан билип алгаш, совет шериг разведказынга дораан дамчыдып берген.

Киев хоорайдан фашистер дезип үнүп турда, Гитлерниң СС шериниң оберштурмбаннфюрер (подполковник) дужаалдыг офицерин туткаш, бистиң шериглериви-ске дужаап берген. Львов хоорайга бендеровчуларның будун отрядын чааскаан узуткаан, а Лежайск хоорайны хостаар дээш фашистерге удур тулчуушкуннарның үезинде дайзынның хөй боо-чепсек ок-чемзек чүдүрген эшелонун буза тепсипкен. Ол хире маадырлыг үүлдерни кылган Геннадий Смирнов хосталган Лежайск хоорайга дайзынның чажыт агентизнинин огундан өлгени дыка хомуданчыг. Польшаның черинге ол мөңгези-биле артып калган. Ол ышкаш, ындыг совет маадырлар эңмежок! Ам канчаар боор: дайын дээрге, дайын-на болгай...

...Тарын олурткан хады ыштыг эзим. Арыг-чаагай агаарлыг дески эзимниң ыштары дээрже угландыр узай берген, хат аайы-биле оңгаар-дескээр чайганып турган.

— Эзим иштинге доктаап, дыштанып алыылы — деп, майор Катонин командылады.

— Парк ышкаш, дыкала чараш эзим-дир бо. — деп, магадаанын лейтенант Соколов илергейледи.

— Дески кылдыр тарып олурткан ыштарлыг эзимдир ийин — деп, анаа дайынчы Шукурбек немеп кагды.

— Тарамык кылдыр тарып олурткан ыштарлыг эзим ышкажыл — деп, Саша чугаалады.

— Шынап-ла, дыка чараш эзим-дир. Ынчалзажок дыдык даар ышкаш, шааражы кончуг-дур — деп, улуг лейтенант Буньковтуң чугаазын база дыңнадывыс.

Ол эзимге хондувус. Даартазында дан бажында:

— Машиналарга дүрген олурунар! — деп, дужаал дыңналды.

Далаш-биле кеттинипкеш, машиналарга дораан олурупувус. Машиналарывыс улуг орукка кирип келди. Чогум кайнаар бар чоруурувус орта билдинмес: Барыын чүкче бе, азы сонгубарыын чүкче бе?

Дыка үр чоруп келдивис. Адактың сөөлүнде Тарможег дээр бичии хоорай чоогунга келдивис. Ында мындыг бижимелдиг орук демдээ көстүп келди: «Кежигже орук».

— Чүү ындыг кежиг боор? — деп, бир солдат сонуургап айтырды.

— Кандыг хемнин кежии ирги? — деп ооң эжи база айтырды.

Кым билир боор, өскенин чурту-дур, ынчангаш бо айтырыгларга тайылбыр харыы бээр кижи солдаттарның аразында чок болду. Мурнувуста хем көстүп келди. Ийи эринге чедир шоолуг делгем эвес, суунуң агып чыдары дыка оожум. Понтон дээр көвүрүглер хемни кежилдир эмгежок. Оларның кыры-биле хөй машиналар, харын танкылар, «катюшалар», боду чоруур үгер-боолар, тергелиг аъттар-даа соксаал чокка кежип турлар.

(Уланчылыг).

Сергей БАРУЗДИН.

Мындыг база болгулаар

БӨРҮГЕ ӨРШЭЭЛ КӨРГҮСКЕН

Аксын аажок ажып алган, аштаанындан ишти соолган улуг-ла көк улдурук бо элеңейнип, улусче чиге-ле дорт чоруп орган. Кажаа кылып ажылдаан эрлер олче кайгап алгаш олурупкан. Ынчан олар аразында бүдүү чугаалажып эгелээннер: «Тенек аараан эвес ыйнаан», «Тендирип» каап чору, көрден», «Каржыланыр харыы-даа чок, хамык боду салдынчак-тыр», «Кемниг чүве үүлгедир арга чок, кээргенчиг амытан-дыр», «Бир-ле чүвээ таварышкаш бистен дуза дилеп чор боор», «Бөрү-биле кижи ийи бөлгүмнежип, хупурай бер». «Сөөкке харган болгай аан»—деп, сөөлүнде Сүлдүм сөглээн.

Сүлдүм биле Санаа ийи сүге, хендир тудуп алгаш, чоруп орган аалчызынга чоокшулап чеде берген. Аайын тыппайн, кайгаан эрлер хамык ужур ооң аксында дээрзин билип кааннар. Араатаны мырыңай-ла аазаткаш, чыдып алган. Тудугжулар сувуразы тура халааш, чедип келгеннер. Хендирни олар моюнче суп, хере тыртып алгылааннар. Ховунуң дээрбечизинин хоптак чоруу ооң ырмазын сып, кеземчеге онааштырып, кээргенчиг болдурупканы илден болган. Боостаада тырылган сөөк боду ооң адырылбас—араатанның бажын алыр азазы ол болган иргин.

Тудугжулар аңаа дораан дүгүржулга кылып-тырлар: «Өлүрбейн, ооң тынын өршээр-дир». Араатанның аксында сөөктү олар адырып кааш, мынча дээннер: «Хойже, малче халдаар болзуңза, кара шоруң — өршээвес бис».

Дайзын-даа бол, багын миннип, өршээл дилеп келген боорга, таңды ыдын олар өлүрбейн, аңаа салыпканнар. Айыылындан адырылгаш, аалдан ырап бар чыда, ол бөрү хаая-хаая кижилерже хая көрүп каап чораан.

Чүү-даа чүвээ кызыл тыны чүден артык болбазынпе. Четчир сөстүг турган болза, «Четтирдим» дээр болгай аан ол. Эң-не ховар мындыг болуушкунда бөрүге өршээл бергени база-ла солун таварылга. Моңу дыңнааннарның дыка хөй кезии аңаа бүзүревес боор чораан. «Дыңнааныңга бүзүреве, тыппаанынга ховудава» — дижиривис ужурлуг болбайн аан.

Биче-оол ДОЮНДУП
Тес-Хем кожуун.

Мындыг база болгулаар

БАЙЫРЛАЛ БҮДҮҮЗҮНДЕ

Камгалал-спорт-техникт и г нитилелдиң эге организацияларының аразында хууда болгаш команда аайы-биле маргылдаалар Тиилелге байырлалының бүдүүзүнде Кызыл хоорайга болган. Биче калибрлиг винтовка-биле боодалга маргылдаазын Тиилелге хүнүнге тураскааткан. Бо чылгы ол маргылдаа организастыг эрткенин демдеглээри үүлдүг боор: 42 адыгжы командалар аңаа киришкен.

Эң-не чидиг маргылдаалар Кызылдың Төп чылыдылга чериниң, «Ойна» артельдиң, республиканың бичии уруглар эмнелгезинин, Тыва Республиканың Камгалал-спорт-техниктиг нитилелиниң шилиндек командаларының аразында болган. Чедип ап болгу дег 300 саинның иштинден 287-ни алган Кызылдың Төп чылыдылга чериниң адыгжылары бирги черни ээлээн. Ынчангаш ол команда хоорайның чемпиону атты үш удаа камгалап алганы ол. Боодалга талазы-биле ук команданың адыгжылары П. Попов, И. Григорьев, П. Терентьев олар тергиндээн.

«Ойна» артельдиң адыгжылары тиилекчи командага үжен сан четпейн барган. Ынчалзажок артельдиң адыгжылары часпас адар талазы-биле бедик түңнелдерлиг болган: ийиги черни ээлээн. А үшкү черни республиканың бичии уруглар эмнелгезинин адыгжылары алган.

Хууда бирги чер дээш боодалгага 126 адыгжылар киришкен. Ол маргылдаага Кызылдың ТЧЦ-ниң адыгжылары тиилээн.

Болуп эрткен боодалга маргылдааларынга 45 адыгжылар разрядтыг нормаларны күүсеткени өөрүнчүгдүр.

Алексей ЕФИМОВ.
КСТН-ниң Кызыл хоорай чөвүлелиниң даргазы.

КРОССВОРД

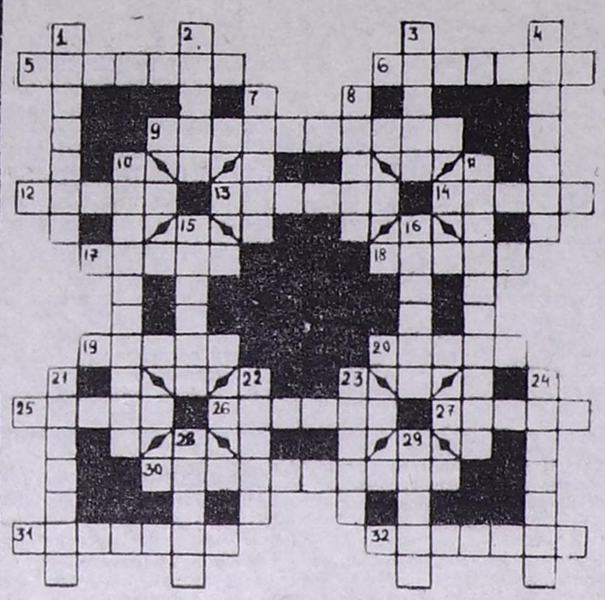

ДООРА ДУРГААР: 5. Бин-Хемде чер ады, даг. 6. Сарыг шажын ламазының хеп аймаа. 9. Кичээнгейлиг чорук, оваарымча. 12. Хем, Каманың бир адыры. 13. «Ак-көк хемнерни кижилери» деп фильмнин маадыры. 14. Орус чогаалчы, тоолчу. 17. Албан-дужаал эдилекизи. 18. Тыва төрел бөлүк. 19. Сан. 20. Улуг ан. 25. Таваа аймаа. 26. Сураглыг орус эртемден, физиолог. 27. Хойтпак хоюу. 30. Сегиржип алыышкын. 31. Парлалга жанры. 32. Бир харлыг сыын.

УЗУН ДУРГААР: 1. Кегженир малдарның иштики бир органы. 2. Мөөн, ханы суглуг чер. 3. Тыва чогаалчы, хоочун башкы. 4. Сонгулдалар эрттирер чер. 7. С. Пюрбюнун шүлүглели. 8. Соок чепсек. 10. 11. Тыва улустуң ырлары. 15. Ак торлаа. 16. Бургулган довурак, ыйба. 21. Сугга бүргеткен чер. 22. БТУН-нун политчөвүлелиниң даргазы. 23. Хем, Оканың бир адыры. 24. Азияда күрүне найысылалы. 28. Далган-биле манданнаан быдаа. 29. Хову черде суг бажы.

СОНУУРГАКТАРГА

ЭРТЕМДЕННЕРНИҢ БОДАЛЫ

Амгы үеде делегейнин алды миллиард чурттакчы чонунун саны үс чыл болгаш 12 азы 15 миллиард кижи чеде бээр деп, америк эртемденнер санап турар. Оларның бодалын ёзугаар алырга, ынчаарда чер бөмбүрзээнин энергия курлаырлары болгаш бойдус байлаа барык төнген болур. Ынчангаш 12 азы 15 миллиард кижи аш-чутка, аарыг-аржыкка, өлүм-чиднмге, ядыы-түренги чоруккa таваржыр Ындыг коргунчуг байдалдан уштунарының аргазы — дайын эвес, а чурттакчы чоннун чайгаар өзүлдезин шеглээри болур деп, хөй чурттарның эртемденнери ынчаар санап турар.

* * *

КЫДАТТЫҢ УЛУГ ХАНАЗЫ

Кыдаттың сонгу девискээринде шивээ хевирлиг улуг хананы Кыдаттың улуг ханазы деп төөгүде адап турар. Ону бистин эрага — үеде чедир 3 векте туткан. Чамдык медээлерни ёзугаар алырга, ук хананың узун дурту 6.6 мун километр, элээн хөй участ-ктарда бедии 10 метр чеде турар.

(ПАРЛАЛГАДАН).

ОПОЛЧЕН ШЕРИИ

1943 чылда Чаа-Хөл кожуунун Ак-Туруг эге школазын эргелекчилеп турган мен. Ол үе — Ада-чурттуң Улуг дайынының берге чылдарының бирээзи. Ынчаарда кол лозун: «Бүгү чүвени—фронтуга, Тиилелгенин херээнге!» Мээн амыдыралымга уттундурбас база бир болуушкуннарның бирээзи — Ак-Туругга болгаш өске-даа черлерге улусчу ополченьениң хөй санныг шериглериниң тургустунганы, оларның дайын үезинде солун өөредилгези болган.

Ак-Туруг сумузунга ополченнерниң саны чеди үүс кижи чедип турган. Оларның бирээзи мен болдум. Ланчыыны, гранатаны, хол пулемедун ажыглаарының аргазын ынчаарда өөренген мен. Бисти башкылап турган кижи — Араттың революстуг шериниң дайынчызы Дамчай. Ажыы-биле чугаалаарга, хаак-биле чүгүреринге ол үеде өөренген мен. Шак ынчаар спортка, шериг өөредилгезинге киришкеним — мээн кадыкшылым быжыглаарынга улуг ужур-дузалыг болганын сөөлүнде билдим.

Ополчен шериглериниң кол сорулгазы — дайынчы чепсекти ажыглаарын шиңгээдип алыры, хол-биле тулчуушкуннарның аргаларын өөренири, а эчис сорулга — кажан херек болу берзе, фронтуже чоруптары турган. Ооң-биле чергелештирвискээринге танкылар-биле кырганнарны, херээженнерни, чаштарны кээргел чокка кыра бастырып турган араатан-дыр.

— Ынчаарга ол куурумчуну дораан-на аза алзын!

— Чок, ону ам аза албас!

— Чүге?

— Чүге дээрге, гитлержи Германияның танк шериглериниң генерал-полковниги Хайнц Вильгельм Гудериан 1954 чылда-ла өлүп калган.

— Таптыг бооп-тур, ол куурумчунун өлүп калганы!

Бо чылын Тиилелге хүнүнүң бүдүүзүнде, биргээр чугаалаарга, дүүн эртен, дайынның ийи хоочуну үжуражы берген. Бирээзи баштай эжинге:

— Байырлал-биле, өңнүк!

— Ам база ол чүү ындыг байырлал тып алганын ол?

— Тиилелгениң байырлалын уттупканың ол бе?

— Кажан-даа утпас мен, а Тиилелге хүнүнге чедир ам-даа үш хонук бар ышкажыгай.

* * *

Дайын чылдарында Леонид Брежнев политкилдис начальниги болуп, полковник шериг дужаалдыг турган дээр. Дайынны генерал-майор дужаалдыг дооскан. Тиилелгениң баштайгы парадынга киришкен. Кажан СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы болу бээрге, аңаа Совет Эвилелиниң Маршалы Совет Эвилелиниң Маадыры аттарны тывыскан. Кижи төрелгетениң ханныг дайзыны — гитлержи фашизмни чылча шаварынга Брежневтуң ачы-хавыяазы дээш Африканың бир чуртунуң чазаа ону дайынчы дээди орден-биле шаңнаан. Ук шаңналды алырындан Леонид Ильич шуут ойталаан. Ынчангаш Политбюро хуралын дораан чыып, аңаа Михаил Андреевич Суслов сөс алгаш, Брежневти мынчаар көгүткен иргин:

— Өршээл көрүнер, Леонид Ильич, орденни хүлээп албас болзуңарза, ийи чуртуң аразынга найырал баксыраар болгай.

— Хоржок, черле хүлээп албас мен!

— Чылдагааны чүү ирги?

— Чылдагааны — ол орденниң ады: «Думчукка халаңнадыр алдын билзек!»

* * *

Шылгараңгай полководчу маршал Жуковтуң чолаачызы дыка эрес-дидим, могагшылаг чок кижи турган дээр. Дайын кажан доостурун маршалдан бир дүүш сөөлүнде айтырар бодаан. Орукка чораан үеде маршал удуй хона берген. Чолаачы машиназын доктаадыпкан. Маршал оттуп келгеш:

— А удуй берип-тир мен. Назы-хар-даа дегээн, ынчангаш шагзыраанын аажок. Петя. А бо хугбай дайын кажан доостур ирги? — деп, чолаачызындан маршал айтырган.

Материалды Иргит АРГАН-ООЛ белеткээн.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

(Май 9-тан 14-ке чедир)

ПОНЕДЕЛЬНИК

МАЙ 9

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.50 Эртенги сула шимчээшкиннер.
7.05 Улуг-хүн.
7.50 Үрер хөгжүм ойнаар.
8.20 Мультфильмнер.
9.05 Хоккей. Делегей чемпионады. Түннел оюн.
11.05 «Дөрт эжишкиниң амыдыралы блогаш ужуралдары». Ургуларга уранчечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги болгаш 2-ги фильмнери.
12.05 «Тиилекчилер». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.
12.50 Футбол. «Фифа» футбол викториназы.
13.20 «Чедиги дээр». Хоочуннар-биле ужуражыышкын.
14.10 Улустуң аялгалары.
14.20 Кижи бүрүзү сылдыстыг.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.15 Алдын шлягер.
16.00 Москва, май 9. Дорт дамчыдылга.
16.20 «Дириглерни кыйгырып тур мен...» Тиилелгениң 50 чылынга турасскааткан бөлүк дамчыдылгалар ажыдыышкыны.
16.50 «Май ай турган». Уран-чечен фильм. 1-ги болгаш 2-ги кезектери.
18.50 ФАШИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛГЕ ӨЛГЕННЕРГЕ ЧЫРЫТКЫЛЫГ САКТЫЫШКЫН. Минута иштинде туруп ёзулаашкын.
19.05 Дайын хоочуннарынга концерт.
19.25 20 вектиң илбичизи. Илби-шидилиг көргүзүү.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.25 Спортчу уик-энд.
21.35 «Викторня». Солдат ырлар фестивалы.
22.45 Аркадий Райкин дугайында сактыышкынга хамаарыштыр делегейниң сатира болгаш юмор фестивалы.
23.45 П. Чайковский. «Ромео болгаш Джульетта». Увертюра-фантазия.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 Медээлер.
8.20 Автомиг.
8.25 ХУЮК-ӨРТТЕН УЖУКТАЛГАН ТИИЛЕЛГЕ, ӨЛГЕННЕРГЕ БОЛГАШ ДИРИГЛЕРГЕ ТУРАСКААДЫГ.
10.30 «Кел чыдар үе буянныг болзун». Уран-чечен фильм.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.25 ХУЮК-ӨРТТЕН УЖУКТАЛГАН ТИИЛЕЛГЕ.
18.00 Медээлер.
18.20 ХУЮК-ӨРТТЕН УЖУКТАЛГАН ТИИЛЕЛГЕ.
18.50 ФАШИЗМГЕ УДУР ДЕМИСЕЛГЕ ӨЛГЕННЕРГЕ ЧЫРЫТКЫЛЫГ САКТЫЫШКЫН. Минута иштинде туруп ёзулаашкын.
19.05 ХУЮК-ӨРТТЕН УЖУКТАЛГАН ТИИЛЕЛГЕ.
20.20 Сылдыстар таланты-зы.
21.20 Спортчу карусель.
21.25 Сылдыстар чугаалап турлар.
21.30 ХУЮК-ӨРТТЕН УЖУКТАЛГАН ТИИЛЕЛГЕ.
22.50 Чурукчуның белээ.
23.05 ХУЮК-ӨРТТЕН УЖУКТАЛГАН ТИИЛЕЛГЕ.
23.50 Ретушь чокка.
00.55 — 02.40 «Дуруяалар ужуп чорлар». Уран-чечен фильм.

ВТОРНИК

МАЙ 10

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.45 ЭРТЕН.
9.05 Шимчевес өнчү рыногу.
9.40 Мультфильмнер.
10.05 «Горячев болгаш өскелер-даа». Телесериал. 25-ки сериязы.
10.35 Компас-тоол.
11.30 Эльдорадо.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 — 12.40 Москвага спортчу байырлал.

* * *

14.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
16.10 Херек.
16.20 «Том Сойерниң ужуралдары». Мультфильм.
16.50 Бистериң аравыска, уруглар аразынга...
17.10 Рок-урок.
17.50 Өнчү ээзиниң эге билиглери.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.24 Палитра. В. Татлин.
18.50 «Сандараашкын». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.
19.45 Баштайгы холдардан.
19.55 Тема.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Бомонд.
21.44 Тиилелге хүнүнге турасскааткан концерт.
23.25 «Мастер». Барымдаалыг фильм.
23.40 МЕДЭЭЛЕР.
00.00 Футбол. Россияның чемпионады.
00.50 — 01.50 Видеоклиптериң бүгү-делегей конкурузу.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Автомиг.
8.25 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.35 Формула-730.
9.05 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.35 «Бурда-моден» көргүзер.
10.05 Эртенги концерт.
10.20 Ретушь чокка.
11.25 — 11.45 Тараачыннар айтырыы.

* * *

16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 Телесолун.
16.25 Ургуларга дамчыдылга.
16.40 Мульти-пульти. «Кузяның боодал чечектери». 3-кү болгаш 4-кү сериялары.

«ТЫВА» канал

17.10 Инфро-пресс.
17.20 «Ойна, хоорайжыгаш». Часкы концерт.
17.35 Мультфильм.
17.45 МЕДЭЭЛЕР.
17.55 Пасханы алдаржыдып тур бис.
18.25 Хоочуннар бистиң аравыста.
19.25 «Чолукшул». РФ-тиң Күрүне Думазының депутады К. Д. Аракчаа-биле ужуражылга.
19.55 МЕДЭЭЛЕР.
20.05 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

20.10 «Санта-Барбара». Телесериал. 315-ки сериязы.
21.00 Мен — баштың мен.
21.25 Спортчу карусель.
21.30 Фильмниң баштайгы көргүзүү.
21.50 Рек-тайм.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
22.55 Аът спорту.
23.55 № 9 шыпшың.
00.40 — 01.10 «Суг адаанга чоруур сарыг хеме» клуб.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.10 Ваучерниң ужуралдары.
17.30 Чаа шугум.
18.15 Хүннүң-не байырлал.
18.25 Ажыл-херек кижизи.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 — 20.10 Эң-не бөдүүн-биле.

СРЕДА

МАЙ 11

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.40 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.50 ЭРТЕН.
9.05 Шимчевес хөреңги рыногу.
9.20 «Сааскан».
9.35 «Июнь 31». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы.
10.40 Аян-чорукчулар клуву.
11.30 Джем.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 — 12.20 Пресс-экспресс.

* * *

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
16.20 «Том Сойерниң ужуралдары». Мультфильм.
16.50 Джем.
17.20 «Ужуп чоруур быжың». Мультфильм. 35-ки сериязы.
17.50 СБ-ниң тывызыы.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 МИР.
18.45 Документилер болгаш салым-хуулар.
18.55 «Сандараашкын». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.
19.55 Эксклюзив. Юрий Чурбанов-биле интервью.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 «Вагон-03».
21.40 Поэзия альбому. Юлия Друнина.
22.00 Режиссер Л. Бунюелдиң фильмнери. «Күзелдиң ол бүлүргей объектизи».
23.55 Пресс-экспресс.
00.05 МЕДЭЭЛЕР.
00.25 — 01.15 ТВ-ниң рок-и-ролли.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.45 Формула-730.
9.15 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.45 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.15 «Санта-Барбара». Телесериал. 315-ки сериязы.
11.05 Телесолун.
11.10 — 11.30 Тараачыннар айтырыы.
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 «Хөглүг старттар», «Бир-ле катап...»
16.50 Ургуларга дамчыдылга.

«ТЫВА» канал

17.04 МЕДЭЭЛЕР.
17.15 Кыска метражтыг уран-чечен фильм.
17.50 «Тайганың көшкүннери». Фильм.
18.50 «Бөгүн делегейде». Делегейде ниитилел-политиктиг байдал дугайында тайылбыр.
19.00 Часкы «Челээш—94».
19.40 МЕДЭЭЛЕР.
19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

19.55 «Санта-Барбара». Телесериал. 316-гы сериязы.
20.45 «Кым-даа уттундурбаан».
20.50 Л-клуб.
21.35 Манаашкын залы.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
23.00 «Ностальжи» — бүгү салгалдар музыказы».
23.30 Спортчу карусель.
23.35 Футбол талазы-биле Россияның чемпионады.
00.30 Криминалдыг дыңнадыглар экраны.
00.40 — 01.30 Футбол талазы-биле Россияның чемпионады.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.05 «Ыраккы Чөөн чүк».
17.50 Хүннүң-не байырлал.
18.00 Мульти-пульти.
18.10 «Делегейниң херээженнери» (АКШ). 14-кү сериязы.
18.40 Сорулгалар.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 Концерт.
19.40 — 19.55 М-трест.

ЧЕТВЕРГ

МАЙ 12

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.40 ЭРТЕН.
9.05 Шимчевес хөреңги рыногу.
9.20 Хөглүг аялгалар.
9.40 «Июнь 31». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.
10.45 Дириг амытаннар аймаа.
11.20 «...Он алды харлыгларга чедир болгаш оондаа өрү назылыгларга».
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10 — 12.20 Пресс-экспресс.

* * *

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
16.20 «Том Сойерниң ужуралдары». Мультфильм.
16.50 Уруглар чогаадылгазының фестивалы.
17.10 «... Он алды харлыгларга чедир болгаш оондаа өрү назылыгларга».
17.50 Технодром.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Чажыды-биле. Орустар үнүп чоруп турлар.
18.45 Документилер болгаш салым-хуулар.
18.55 «Сандараашкын». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы.
19.55 Л. Филатовтуң автор программазы.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Игорь Моисеевтиң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының 70 чылынга турасскааткан музыка болгаш танцы фестивалының түннел концерти.
23.00 Максима.
23.35 «Академия».
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.30 Пресс-экспресс.
00.30—01.55 Телешоу 50х50.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.45 Формула—730.
9.15 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.45 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.10 Мульти-пульти.
10.20 Чоруптаалы.
10.30 «Санта-Барбара». Телесериал. 316-гы сериязы.
11.20 Телесолун.
11.25—11.45 Тараачыннар айтырыы.

* * *

16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 Удуушкун чок оюн».
16.50 Ургуларга дамчыдылга.

«ТЫВА» канал

17.00 МЕДЭЭЛЕР.
17.15 «Дуза манап тур бис». Кызылдың ортумак школа-интернадынга май 20-де ачы-буян марафону болур.
17.45 «Спортчу мөөрей». Тыва хүреш маргылдаазындан репортаж.
18.15 Тыванын 60 маадыр аттыг чурт-шинчилел музейниң юбилейинге.
18.45 МЕДЭЭЛЕР.
18.55 Хөгжүмнүг байыр.
19.50 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

19.55 «Санта-Барбара». Телесериал. 317-ги сериязы.
20.45 «Кым-даа уттундурбаан».
20.50 Гранд-репортаж. «Шупту-ла багай чүве — багай болбас».
21.20 Чанчыккан херек-тир.
21.35 Чагыртынмаан моданың Ригага ассамблеязы.
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
23.00 Хроно.
23.30 Шарман-шоу.
00.35 Спортчу карусель.
00.40 Криминалдыг дыңнадыглар экраны.
00.50 Чыдыышкынның үреттүнели. «А. С. Пушкин режиссер Э. Некрошюстуң көрүнчүүнде».
01.20—01.50 «Петербургтуң төөгүлери».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.05 «Төрээн чер».
17.15 «Нижнийден көөрге».
18.00 Хүннүң-не байырлал.
18.10 Хүн бүрүнүң амыдыралы.
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25—19.55 Бодунуң оюну.

ПЯТНИЦА

МАЙ 13

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.00 МЕДЭЭЛЕР.
6.35 Эртенги сула шимчээшкиннер.
6.45 ЭРТЕН.
9.05 Файнэншиал Таймс.
9.20 Ургуларга фильм. «Кызыл-даван Ген» (Япония).
10.35 Улустуң аялгалары.
10.50 Футбол.
11.50 Пресс-экспресс.
12.00 МЕДЭЭЛЕР.
12.10—12.40 Америка С. Таратутаның көргени-биле.

* * *

15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 Сайгарлыкчы.
16.05 Бизнес-класс.
16.20 Ургуларга фильм. «Кызыл-даван Ген» (Япония).
17.30 «Данила болгаш Ненила». Мультфильм.
17.50 Өнчү ээзиниң эге билиглери.
18.00 МЕДЭЭЛЕР.
18.25 Культура дугайында медээлер.
18.40 Кижи болгаш хоойлу.
19.15 Америка М. Таратутаның көргени-биле.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 Неделяның кижизи.
21.50 Детективтер клувунга. «Ден Огаст». Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү. 3-кү фильм (АКШ).
22.50 Матадор.
23.35 Автошоу.
23.50 Пресс-экспресс.
00.00 МЕДЭЭЛЕР.
00.20 Музобоз.
01.00 — 01.10 «Х» программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Негеттинип тур... негеттинип тур...
8.45 Формула-730.
9.15 Ажылгыр кижилерниң үези.
9.45 Ретро-шлягер.
10.15 Эй-би-си-ниң медээлери.
10.40 Мульти-пульти.
10.50 Чоруптаалы.
11.00 «Санта-Барбара». Телесериал. 317-ги сериязы.
11.50 Телесолун.
11.55 Тараачыннар айтырыы.
12.20 «Нижнегородскиниң опера театры...»
13.05 «Өскөлерге дөмейлешпес кижи».
13.50 Боду бодунга режиссер.
14.20 Россияның телетеатры. М. Булгаков. «Өлүмнүг чуургалар».
16.00 МЕДЭЭЛЕР.
16.20 «Төрүттүнген хүнүң-биле».
16.50 Ургуларга дамчыдылга.

«ТЫВА» канал

17.05 «Телеанонс».
17.20 Ургуларга фильм.
17.45 МЕДЭЭЛЕР.
17.55 «Азияның үрээнде». Медээ-публицистиг дамчыдылга.
18.20 «Центр» фирманың директору А. Э. Байыр-оол-биле интервью.
18.45 «Төнмээн төөгү». Улустуң чогаалчызы С. С. Сүрүң-оолдуң юбилейинге турасскааткан дамчыдылга (апрель 15-тен катаптаашкын).
19.25 МЕДЭЭЛЕР.
19.35 Чарлалдар.

«РОССИЯ» канал

19.40 Уран-чечен фильмниң баштайгы көргүзүү.
21.55 «Бирээ, ийи, үш... РТР — улуг хемчээл-биле».
22.30 МЕДЭЭЛЕР.
22.50 Сылдыстар чугаалап турлар.
23.00 Спортчу карусель.
23.05 «Холуң эккел».
23.35 Джентльмен-шоу.
00.05 «Чоннуң фрагы».
11.00 — 02.19 Дүнеки сеанс. «Орус рулетка». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

17.05 Пятница санында Дисней. «Дыка хөйнү билир турган уруглар». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.
18.00 Хүннүң-не байырлал.
18.10 Россияда бизнес.
18.40 «Шериг курьери».
19.00 МЕДЭЭЛЕР.
19.25 — 19.40 Концерт.

СУББОТА

МАЙ 14

БИРГИ ПРОГРАММА
«ОСТАНКИНО» канал

6.50 Эртенги сула шимчээшкиннер.
7.05 Ажылгыр кижиниң суббота эртени.
7.40 Ламаның сөзү.
7.55 МЕДЭЭЛЕР.
8.30 Спорт-шанс.
9.00 «Марафон-15» — бичилерге.
9.30 МИР көргүзер: «Тик-так». Чаштарга программа. «Баштайгы кижилерниң галереязы». Телесериалдың баштайгы көргүзүү. 3-кү фильм — Кипр Республиканың президентизи.
10.45 Эртенги почта.
11.15 Амданнаныышкын.
11.30 Экстро-НЛО.
12.00 «Оон ады футбол». Фильмниң баштайгы көргүзүү.
12.30 «Кижилериң чери».
13.00 Ном базаары.
13.35 «Кудумчуга чүү-даа болур». Уран-чечен фильм.
15.00 МЕДЭЭЛЕР.
15.25 «Ринальдо Ринальдини — дээрбечилер атаманы». Ургуларга уран-чечен фильм. Сөөлгү сериязы.
15.50 Экономиктиг чедиишкиниң чажыттары.
16.20 Лариса Курдюмова ырлаар.
17.05 Дириг амытаннар аймаа.
17.45 Неделяның чаңгызы.
18.05 Брейн-ринг.
18.55 Чедир болгаш соонда...
19.45 «Коламбия Пикчерс» «Сеңээ тааржыр чер» деп хөй сериялыг уран-чечен фильмни көргүзер. 1-ги сериязы.
20.40 Тамчыктыг удуңар, чаштар!
21.00 МЕДЭЭЛЕР.
21.30 «Сеңээ тааржыр чер». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы.
22.25 Пресс-экспресс.
22.35 «Каткы бажы каткан эвес».
23.20 Футбол. Англияның кубогу дээш. Төнчү оюн.
01.15 — 02.20 Аквариум: Москваже аян-чорук.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДЭЭЛЕР.
8.20 Тодаргайы-биле.
8.30 Автомиг.
8.35 Парламент неделязы.
9.05 Мульти-пульти.
9.35 Ургуларның «Екатеринбург — Москва» деп музыка фестивалы. 1-ги кезээ.
10.05 «Лад». — галерея.
10.35 «Пилигрим».
11.20 Эки-ле чурттап турардыр сен.
11.35 «Черлик планета». Мультфильм.
13.00 МЕДЭЭЛЕР.
13.20 Тараачыннар айтырыы.
13.40 Улуг хоккей.
14.10 Амика Веритас.
14.55 Дөрбелчинде көпеек.
15.25 Москвага чедир —талыгыр.
15.10 «Хоорайжыгаш».
16.35 Кызыгаар чок футбол.
17.30 Мастерлер. Артемов. «Реквием». 2-ги кезээ.
18.20 Ада-чуртчулар.
18.50 Хүннүң-не байырлал.
19.00 Чаштарның чугаалары.
19.30 Ынакшылдың астрологиязы.
20.00 МЕДЭЭЛЕР.
20.20 Сылдыстар чугаалап турлар.
20.30 Лев Аннинскийниң программазы.
21.15 В. Казаченко ырлаар.
21.25 «Американың сылдыстары».
22.00 «Даки». Уран-чечен фильм.
00.00 Спортчу карусель.
00.05 «Штемп». Уран-чечен фильм.
01.40 — 02.40 «А» программа.

КИНО

Май 7-де

«НАЙЫРАЛ»: «Өлүм хамчыктары» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ: «Арзылан аспаа»** 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ат» 14.00, 17.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Уруунун өжээни» 12.00 шакта; **«Шыны-биле шиидер мен»** 14.00, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Коргуш чок атаман» 9.30 шакта; **«Ийиги угаан чок ужуражылгалар»** 11.10, 13.00, 14.50, 16.40, 18.30 шактарда.

Май 8-те

«НАЙЫРАЛ»: «Реме чепсегленмээн, ынчалза-даа айыылдыг» 9.30 12.00, 14.30, 17.00, 19.30 шактарда; **ВИДЕОЗАЛ: «Чуурга баштыглар»** 9.00, 13.00, 17.30 шактарда; **«Шургуушкуннун күжү»** 11.00, 15.00, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Уруунун өжээни» 12.00 шакта; **«Шыны-биле шиидер мен»** 14.00, 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ат» 14.00, 17.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Давид биле Сенди» 9.00 шакта; **«Ийиги угаан чок ужуражылгалар»** 10.40, 12.20, 14.00 шактарда; **«Маншук дугайында ыры»** 11.10, 14.50 шактарда; **«Ийиги угаан чок ужуражылгалар»** 13.00, 16.40, 18.20 шактарда.

Май 9-та

«НАЙЫРАЛ»: «Реме чепсегленмээн, ынчалза-даа айыылдыг» 9.40, 12.10, 16.30 19.00 шактарда; **«Солдат адазы»** 14.40 шакта; **ВИДЕОЗАЛ: «Чуурга баштыглар»** 10.00, 14.00, 18.00 шактарда; **«Шургуушкуннун күжү»** 12.00, 16.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ат» 12.00, 15.00, 18.00 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Давид биле Сенди» 9.30 шакта; **«Маншук дугайында ыры»** 11.10, 14.50 шактарда; **«Ийиги угаан чок ужуражылгалар»** 13.00, 16.40, 18.20 шактарда.

СЕМИНАР БОЛУР

Эмнелге астрологиязынын (көргүзүлге горосковун ажыглавышаан) талазы-биле семинарны Иркутскинин астрология төвү эмнелге профилактиказының төп черинин баазазынга бо чылдың май 10-дан 16-га чедир эртирер.

Тайылбыр алыры-биле 3-58-87 телефонну ажыглап болур.

Эмнелге профилактиказының төп черинин адрези: Кызыл, Ленин кудумчузу, бажын № 10.

КЫЗЫЛДЫҢ ЭЪТ КОМБИНАДЫНДАН

Кызылдың эът комбинады хаванны диригге азы эъдин дугурушкан өртек-биле садып ап турар.

Сөөртүрүнге автомашинаны берип болур.

Төлевири дужааган хүнүнде.

Телефоннары: 4-14-47, 4-47-74, 4-18-83.

АГААР

Бөгүн республикага агаарның температураза хүндүс 24-29 градус, дүне 4-9 градус чылыг болур.

Кызылга өөн-барыын чүктен хаттың күжү 9-14 метр чедер.

Хүндүс агаарның температураза 25-27 градус чылыг, дүне 7-9 градус чылыыр.

(Солуннуң дараазында номери май 11-де үнер).

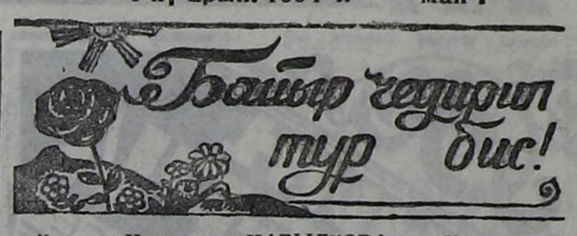

Клавдия Николаевна НАРЫЛКОВА — «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың болгаш «Харылзааның мастери» деп хөрек демдээниң эдилекчизи. Ооң күш-ажылчы стажы — 39 чыл. Клавдия Николаевна назынының хөй кезиин харылзаа ажылдакчызы болуп эрттирген. Ол хөй чылдар дургузунда Чаа-Хөл суурнуң харылзаа белдириниң начальниги болуп ажылдааш, оортан пенсияже үнген. Амгы үеде ол коллективте **Урана биле Александр ИКРАМОВТАР** — баштайгызы контролер-оператор, ийигизи — ажыл-агый эргелекчизи болуп ажылдаа-ла он чыл ажа бергеннер. База ол ышкаш Кызылдың бир дугаар харылзаа салбырының даргазының оралакчызы харылзааның хоочун ажылдакчызы **Людмила Алексеевна** биле **Игорь Кыргысович СЕДИПТЕР**, Кызылдың төп АТС-те электромонтер **Валерий Монгушевич ЧЫНДАК-ООЛ** олар боттарының профессионал байырлалы — Радио болгаш харылзаа ажылдакчыларының хүнүн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турарлар. Үстүнде адаанывыс улузувус бистиң кырган-ававыс, угбавыс, ававыс, ачавыс болуп чоруурлар. Ынчангаш оларга быжыг кадыкшылды, аас-кежиин, ак орукту күзеп, оларга мөгейип тур бис.

Ира, Юля, Наташа, Гена, Аяна, Айдыс, Артур, Петя, Наташа, кенээттери, күдээлери. төрелдери.

Ырда кирген каас-чараш Хандагайты чурттуг Степан Монгушович Достай, төрээн, өскен черинге школа дооскаш, Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институдунга дээди эртемниг мал эмчизиниң мергежилин чедип алган. Ооң соонда ол хөй чылдарда Өвүр, Тес-Хем кожууннарга баштай комсомол шугумунга, оон ол кожууннарга удуртур ажылдарга тус девискээрлериң социал-экономиктиг, культура хөгжүлдези дээш шудургу ажылдап, эвээш эвес үүлени бүдүрген. Амгы үеде ол Кызыл кожуунда хаван, дагаа, ногаа болгаш өске-даа хөй янзы бүдүрүлге адырларынга улуг салдарлыг «Көк-Тей» совхозтуң директору болуп, чонну аъш-чем продуктуларыбиле хандырары дээш үлүг-хуузун киириштирип турар. Степан Монгушовичиниң оолдары, Омак, Орлан төлептиг ада-незиниң изин истеп, өөредилге черлеринде эртем-билиг чедип ап турарлар. Бичии кызы Айлааназы школада.

Степан Монгушович Достайның бо хүннерде болуп эртер төрүттүнген хүнүнүң байырлалы-биле холбаштыр байыр тудуп, аас-кежикти, кадык-шыырак, хөглүг-омак болуруңну сагыш-сеткилдиң ханызындан күзеп, чонга чоргаар болуруңну идегедивис.

Мөңге Сат, ооң өг-бүлези.

Бистиң эргим ынак ававыс **Алина Салчаковна КАЗАК** май 17-де 50 харлаар. Ол 3 оолдун, 2 кыстың ынак авазы, 3 бичии чаштарның кырган-авазы. Уруг-дарыын шуптузун бут кырынга тургузуп, эртем-билигге чедирип, амыдыралдың делгем оруунче киирген. Ол боду Мугур-Аксы суурда ажылдап, чурттап чоруур ажыл-ишчи, аксеткилдиг, буянныг ие. Ынак ававыстың төрүттүнген хүнүн таварыштыр быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, амдаа бистиң аравыска үр чурттаарын, биске берген бүгүле буяны, сагыш човаашкыны дээш өөрүп четтирип, черге чедир мөгейип тур бис.

Уруглары Любовь, Людмила, оолдары — Алексей, Александр, кенээттери — Вера, Таня, ургуларының уруглары — Арсен, Надя, Айсуу, өөнүн ээзи Валерий Илларионович.

Бистиң эргим ынак угбаларывыс — ававыстың орнун солуп чоруур аваларывыс — Сат Александра, Монгуш Елена Кочал-ооловналар май 8 болгаш 9 хүннеринде төрүттүнгеннер. Оларның кайызы-даа Кызыл хоорайда ажылдап, чурттап чоруурлар. Эвилең, ээлдек, хүндүлээчел, холу чемзиг угбаларывыс үр-ле чылдарда омак-хөглүг, быжыг кадыкшылдыг чурттаарын төрүттүнген хүннерин таварыштыр күзевишаан, курлакка чедир мөгейдивис.

Өөнүн ээлери Сат Вячеслав, Монгуш Владимир, уруглары, дүнмалары, Чадаанада угба, честези, 72 харлыг кырган-авазы, 75 харлыг кырган-ачазы.

ЧАРЛАЛДАР

«ИЗИГ ХАН» КАФЕ ЧАЛАП ТУР

«Изиг хан» кафениң хүннүң-не чемнер даңзызы:

1. Изиг хан
2. Согажа
3. Кургулдай
4. Чөреме
5. Тыткан.
6. Далган үскен мүн
7. Блины, быжырган чемнер
8. Хайындырып, дүлген сосиска.

КАФЕНИҢ ТУРАР ЧЕРИ: Кызыл хоорай, Оюн Курседи кудумчузу, хүрээ чанында азы эргиде № 10 столовая.

АЖЫЛДААР ШАГЫ: эртенгиниң 10-дан кежээкиниң 16.00 шакка чедер.

ЧЕКТИҢ ИНВЕСТИЦИЯ ФОНДУЗУ «ӨӨН ЧҮК» бодунуң акцияларын хуужудулга чектеринге болгаш акшага орнаарын уламчылап турар. Чаңгыс хуужудулга чегинге бирээзи-ле бир муң рубль өртектиг он акцияны бээр.

«Өөн чүк» фондузу чурттуң ажыл-агыйларының ангы-аңгы адырларының, бүдүрүлгелериниң акцияларының эдилекчизи бооп турар. Оларга аъш-чем, эът болбаазырадыр, машиналар бүдүрер, даараныла бүдүрүлгелери, өнчү-хөренги, өннүг металл болбаазырадыр, нефть тывар болгаш оон-даа өске адырлар хамааржып турар. Чектин хуусаазы төнүп турарын утпанар!

Фондунуң акционерлери болурунче далажынар!

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 30. кабинет 16. 8, телефоннар: 2-11-51, 2-40-93, 3-39-73 база районнар төптериниде өнчү-хөренги комитеттери.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак эргим уруувус, дүнмавыс, угбавыс **Айслуна Кызыл-ооловна АРАКЧАА** айыыл-халапка таварышкаш бистерден, аныяк-чалыы назынында чарлып чоруткан. Уруувусту сөөлгү орукче үдээринге киришкен төрелдеривиске, чаңгыс классчыларынга, эш-өөрүнге, Нарын суурнуң база Эрзин төп эмнелге коллективтеринге, бүгү чонувуска четтирип, черге чедир мөгейгенивисти илергейлеп тур бис.

Ада-нези, дүнмалары, акылары, чеңгелери, Кызылда угбазы, честези.

«Шын» солуннуң коллективи «Эне сөзү» солуннуң редакторунун оралакчызы

Владимир Мартович ХОБИГАНЫҢ

элекке мөчээни-биле холбаштыр ооң дөргүл-төрелдеринге, чоок кижилеринге ханы кажыдалды илергейлеп тур.

«Эне сөзү» солуннуң редакторунуң оралакчызы, редколлегия кежигүну

Владимир Мартович ХОБИГАНЫҢ

хенертен мөчээни-биле ооң ада-незинге, чоок кижилеринге редакцияның коллективи ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу 100 Индекс 667000. АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505.

Тургузукчулары ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ДЭЭДИ ХУРАЛЫ, ЧАЗАА болгаш СОЛУННУҢ КОЛЛЕКТИВИ

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редакторнуң оралакчызы) А. Б. Монгуш М. Д. Оюн (харыысалгалыг секретарь), М. М. Саая (кол редакторнуң оралакчызы) Н. С. Эргеп.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр үнер—3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; — 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчылары 3-45-93

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98; улетпур — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15 медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11

Солун Россия Федерациязының Парлалга комитединиң чанында парлалганын, медээлерниң хостуг чоруун камгалаар талазы-биле Тыва Республикада хайгаарал черинге буруткеттинген.

Буруткеттинген дугаары — Т-00007.

Солуннарда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дуушпейн барыы болур. Айыттынган фактылары саннары болгаш өске-даа дыннадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Солун неделяда 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы — 21.770. Индекс 54240. Чагыг № 36 — 142.